This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

GRAD
DR
2099.7
.S42
BUHR
A 735,812 DUPL

Бр. 56

ПОЛИТИЧКА ИСТОРИЈА БУНЕ

(1848 - 1849)

НАПИСАО

Д-р Каменко Суботић

ПРВА КЊИГА

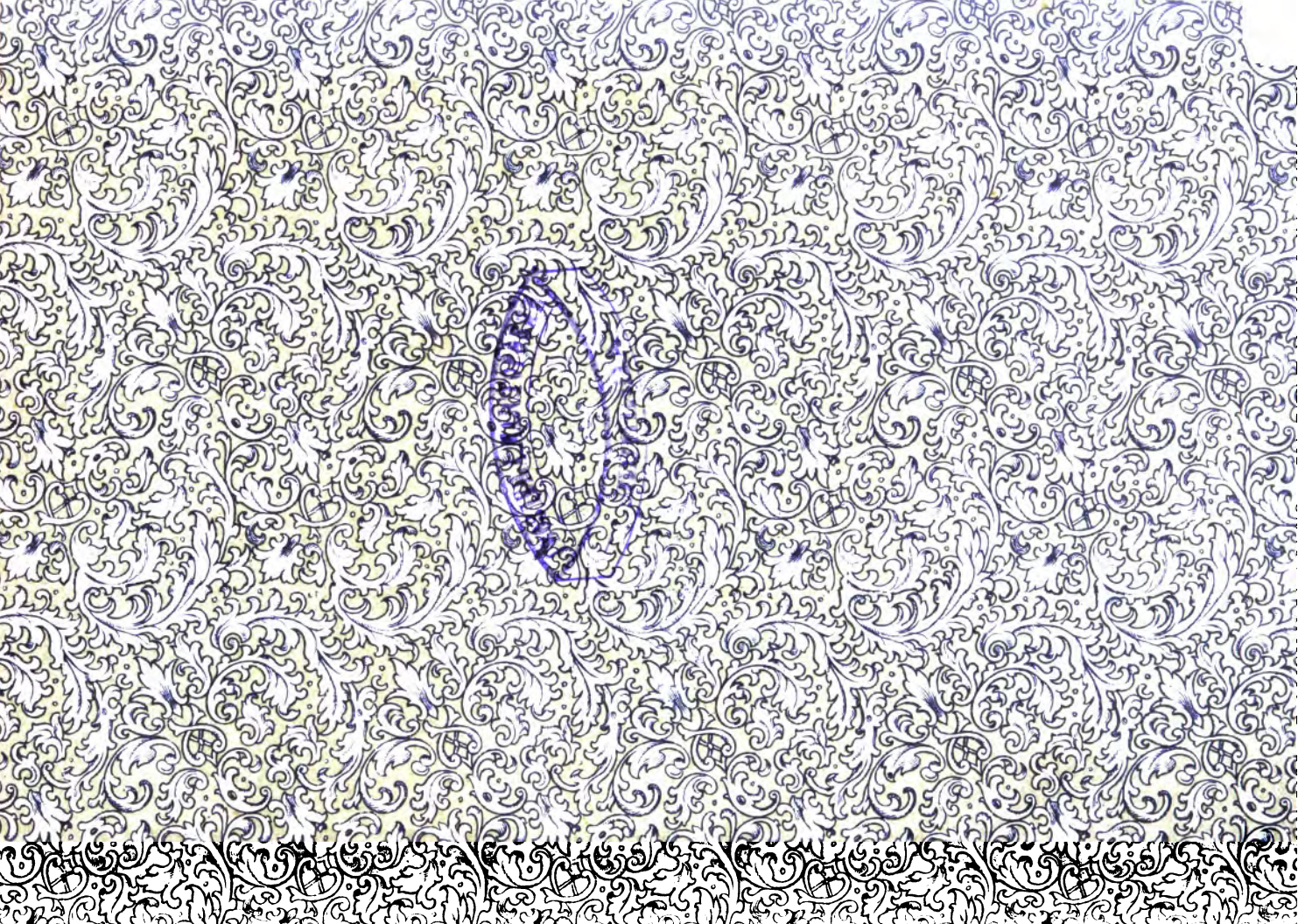

7 јуни 1902 г.
Београд.

Subotić, K

Рад. М. Илић
суплент 18.000.-

ПОЛИТИЧКА ИСТОРИЈА БУНЕ

(1848—1849)

НАПИСАО
Д-р Каменко Суботић

ПРВА КЊИГА

Врење из којега се развио политички идеал Буне

БЕОГРАД
Штампарија Петра Ћурчића, Бранкова улица бр. 3.
1902.

Storage
DR
2099.7
.S42

GL/STACKS
EXCHANGE
SERB. NATL LIB.
8-31-88
495-7453

ПРВА ГЛАВА

Како сам радио овај спис

Српски народ зове Буном оно политичко, друштвено и ратно време, што је наступило у народу нашем у Угарској у првој половини године тисућу осам стотина и четрдесет осме века деветнаестог. У књижевности се и у новинама то време назива револуцијом, покретом и сродним речима, но реч, која се у најширим слојевима народним говори,*) згодна је и за књижевну употребу, те је ради тога овде и употребљена.

Буна је велики догађај у нашем народном животу. То је догађај, који је заталасао готово цело племе српско, а до дна заталасао живот великог и одличног дела нашега народа, онога одломка, што вековима живи на земљи круне угарске. То су свети дани наше народне прошлости, дани, који су и данас у појмовима и осећајима нашег народа велики, дани, којих се народ наш сећа са ретким поштовањем.

Штета што наши писци мало урадише за ово доба народне прошлости..

---

*) У Србији се каже Мађарска Буна.

О Буни је писано већином оно, што није права историја, оно, што овај велики догађај није у стању народу тачно протумачити.

До сада су наши писци, пишући о Буни, писали већином о биткама и њима сличним догађајима, а није се водио рачун о томе, да ли само битке чине историју, да ли опис ових разјашњује смисао и дух историјских догађаја.

Знати битке и ратне планове, слушати рику топова из историјских описа и гледати, како горе села и вароши, није све, не чини ни цело ни најпотребније познавање догађаја. Јест, ваља и то знати, али на првоме месту ваља знати и разумети мисао, идеју, која је у свему томе, у тим крвавим биткама, у рици топова, у пламену, који лиже небу под облаке.

Нарочито су они наши људи, што доживише Буну, дужни, да нам још много шта о политичкој и културној страни ове саопште, јер је према досадашњим подацима једва могуће најважнија питања овога догађаја народу описати и растумачити.

Тешко је тачно описати и растумачити већ прво време Буне, оно време, када је ради бурних догађаја у Европи и у нашем народу настало јако врење, оно бујно политичко врење, из којега се најзад развио и сазрео политички идеал Буне, мисао српске Војводине.

А мој је први, тешки задатак, да то време народу своме тачно преставим!

Но мене тешкоћа тога задатка није уплашила, те сам, ради љубави према народу своме, покушао, да га решим. Учинио сам оно, што сам према при-

ликама учинити могао, надајући се, да ће боља времена и бољи људи учинити боље.

Ја сам у своме послу ишао правим путем, тражећи изворе прве руке. Но како је ових — докумената, писама и мемоара — мало, употребио сам и извор, који се код нас до сада ретко употребљавао.

Тај су извор новине онога времена.

Признајем, да су документи, мемоари, писма и биографије у првоме реду извори за модерну историју, али се онде, где њих нема или о чему они ћуте, морају тражити други сведоци. Тако сам употребио новине као историјски извор.

Оно се новинама у многоме чему може порећи веродостојност, али се мора признати, да су оне у многоме извор не само поуздан но и искрен.

Новине су израз јавнога мишљења, излив политичког осећања народног, дневни барометар политичког расположења, па кад се са тога гледишта као извор употребе, нарочито у недостатку добрих мемоара, онда је јасно, да нису само згодан но и потребан извор.

С тога сам их, уз друге изворе, доста употребљавао за опис и тумачење политичке и друштвене кризе, која је у напред речено време наступила у нашем народу, проузрокована и догађајима у Европи и приликама међу Србима, који живе на земљишту угарске круне.

Осим тога сам обишао нека места, у којима су се збили догађаји, које у овој књизи описујем. У некима сам од њих био већ раније, али ме је срце вукло, да их још једном видим, да се још једанпут обазрем онде, где су били велики дога-

ђаји. Још једном сам био у Карловцима, са пуним срцем посматрао оно место, где је била величанствена Мајска Скупштина, са тугом у срцу гледао оног двоглавог орла ћесарског на згради магистрата што је орловским погледом пратио, шта се збива онога великога дана тамо доле на пијаци и у двору. Скрушене душе сам отишао и на службу у саборну цркву, не би ли хармонија несме карловачких ђака и свештеника изазвала у души мојој импресију барем приближну оној, што беше у души посетилаца Мајске Скупштине, кад 'но су, пошто изабраше патријарха и војводу, запевали у истом храму јубилантну песму „возбраној војеводје.“ Провезао сам се једним делом равне Бачке и Баната, гледао озеленела и овде онде лепим жутилом ренице ишарана поља, а у души се мојој будила успомена на оно време, које у овој књизи описујем, јер и тада беше пролеће. Не скидах очију са богатих села и станова по пољима, оних села, што их је палио ужасни грађански рат, оних станова, што их је после кикиндске буне запаљивала рука огорчёног и одушевљеног сељака. Био сам у Кикинди, разгледао ону у овим догађајима знамениту цркву и пијацу, посматрао типове народне, држао у руци две светиње, ону знамениту заставу из инсурекције и ону историјску свилену тробојку. Разговарао сам са савременицима кикиндске буне. Стари Аркадије Симић, који је шио свилену тробојку, врло ми је љубазно приповедао своје испрекидано сећање, а стари Радак, душа кикиндске аћере, примио ме је у свој дом и објаснио ми је оно, што ми у томе догађају не беше јасно. Старац, видећи зар, где један од омладине српске хоће народу

да опише велике дане и сетивши се ових, сузе је пустио.

Тако је рађено на овоме послу, и за сада ја друкчије нисам могао радити. Но што сам радио, радио сам од срца и са великом љубављу. Ова је књига прошла кроз моју душу, те је израз онога, што су у мојој души велики догађаји. И ако ко нађе, да слика, коју ја дадох, по негде тежи уметности, онда је то с тога, што је сваки овај потез прошао кроз призму једне импресивне српске душе.

Но видећи, колико ми је душа узбудљива и нарав сангвинична, знам и осећам, да овај рад није потпун, и да ћу и сам и други српски историчари још много радити на потпуном опису и тумачењу ових догађаја, али једно са задовољством осећам, а то је, да сам довољно истакао у овој историји главну идеју грандиозногa догађаја, што га моје лако перо описује. Та мисао, то је идеја српска, која је вазда будна и жива у српском племену и она ванредна народна врсноћа за политички живот. Мене заиста теши уверење, да сам показао и доказао у овоме спису, како има животне силе у северном делу српског племена, како народ наш у овим крајевима може бити и болује, али не умире. Осећам, да испуњавам један део дужности према народу своме, што, држећи перо у руци, јасно пред целим светом, пред непријатељима и пријатељима нашим, могу пуним гласом а пуна срца ускликнути: ево писмена доказа, како народ српски у Угарској ни тада, када га притешњаваше половину века најсуровији апсолутизам, не беше умро, већ се беше учутио, како је био пун животне снаге и воље, да живи!

„А да би и ви узајамно благост и сласт наше владе и господства већ на самом прагу осетили“ говори тај уговор „ваше молбе с прирођеном нам благошћу одобравајући, милостиво смо закључили: да по обичају Србаља источне цркве грчког обреда и по пропису старога календара слободно обстојати можете, и да вам као до сада, тако и у напредак никоји црквени или мирски сталежи никакве досаде чинити не могу; и нека вам слободно буде између себе, сопственом влашћу, из српског народа и језика постављати себи архиепископа, кога ће црквени и мирски сталеж између себе бирати. И овај архиепископ нек има слободну власт располагати са свима источним црквама грчкога обреда, епископе посвећивати, свештенике по манастирима разређивати, где буде нужно цркве сопственом благошћу зидати, по варошима и селима српске свештенике намештати: једном речи, како и до сада, да буде поглавар над црквама грчкога обреда и над општинством исте вероисповести, и да има власт њима располагати, сопственом влашћу црквеном, по повластицама, које вам дадоше прејемници наши, некадашњи блажене памети краљеви Угарске, по свој Грчкој, Русији, Бугарској, Далмацији, Босни, Јенопољу и Херцеговини, као и у Угарској и Хрватској, где их фактично има, и у колико и докле нама сви скупа и појединце верни и привржени буду. Даље црквеним сталежима, као архиепископу и епископима, монасима и свакога реда свештеницима грчкога обреда у манастирима и црквама нека остане власт располагати, тако да нико у предречним манастирима, црквама и резиденцијама вашим никаква насиља чинити не може; него од

десетка, данка и квартира да буду ослобођени као и пре, нити да има ико од мирјана, осим нас, над црквеним сталежом власт, кога затворити или заробити, него да архиепископ може такове од њега зависне црквене људе, ако што скриве, по праву црквеном или канонском казнити. Прилажемо даље и потврђујемо, да се грчкога обреда цркве, манастири и што к овима спада, као и добра, што архиепископу и епископима припадају, ма каква она била, као што су од пријемника наши приложена, притежавати могу.“

Другу је привилегију Леополд потписао годину дана по том (20. VIII. 1691.) „И хоћемо“ стоји у њој „да под управом и располагањем сопствени власти исти народ српски заостати, и старе повластице од нашег величанства милостиво му дароване уживати и по својим обичајима без узнемиривања живети може.“

Трећу је привилегију Леополд потписао после три године (31. V. 1694.) „Осим овога“ стоји у овој „споменуто пресветло царско и краљевско величанство на изложене понизне тачке истога господина архиепископа и господина подвојводе, и то на 1.) и 2.) у обзиру слободе и независности милостиво одобрава, да често споменути српски народ, кад на овај начин пресељен буде и у својој до сад указаној верности заостане, само његовом царском и краљевском величанству подчињен, а од сваке друге зависности, како вармеђске, тако и спахинске изузет остане.“

Јасно је као сунце, шта казују ова основна права српска на земљишту угарске круне.

Краљ Угарске, Хрватске и Славоније признаје Србе за своје поданике, пошто су га они раније признали за суверена и обећали му верност. Краљ их признаје као народ.*) Признавајући их као народ, признаје их као политичку јединицу, која је директно њему почињена. Тој се политичкој јединици народној признаје право унутрашње самоуправе по старим правима и обичајима. Још се овој политичкој јединици народној даје и право црквене самоуправе.

То су основна права српскога народа на земљишту угарском, права, за која је тај део нашега племена живио и умирао, права за чије се одржавање и важност борио и сав залагао, права која су основно политичко начело српског народа у тим крајевима. И ко хоће да разуме и схвати суштину историје и политичког живота српскога племена у Угарској, не може ју разумети, не разумевајући ова права и ону дубоку укорењеност њихову у души српскога народа. Појам и свест о тим правима је као неки чисти самоток душе народне, као нека мелодија срца народног. И сама историја Срба у Угарској развија се из судара противних, ненародних тежња са овим правима, па и криза, која је предмет ове књиге, наступила је нарочито због судара противних тежња са основном мишљу, са идејом ових права.

Основна је мисао тих права то, што она садрже тежњу српског племена, да очува своју индивидуалност, да развије своје народно ја. То је

---

*) „Honorabili, devoto итд, toti denique Comunitati eiusdem Graeci ritus et Nationis Rascianorum.“

главно начело ових основних права и целокупне потоње политичке борбе народне. То је уједно и основно начело политичког живота народног, које је у политици српској звезда водиља, начело, које и пре половину века, дошавши у дотицај са противним струјама, изазва врење.

ТРЕЋА ГЛАВА

Садржина српске идеје пред Буну

Није покретач Буне наше Беч и бечки реакционари, као што то тврде Мађари, већ је начело народности једро врело, из којег потече овај покрет. Нема спора, да и бечка политика у овоме знаменитоме догађају имађаше свога удела, али њој приписивати, да је изазвала српски покрет, и криво је и не доказује се. Буна је догађај, који је наступио из многих узрока, међу којима је најглавнији онај, који је као начело народности, дошавши у опреку са противним струјама, изазвао народно кретање.

То је начело живило у народу српском у Угарској; оно је прави смисао, суштина главне политичке мисли народне, а к томе је народним развијањем од по другога века тако развијено било, да је, пред Буну, овладало скоро целокупним народним животом.

Ја нећу овде причати о томе, како и под којим се приликама и утицајама то начело до пред саму Буну развијало, но ћу у кратким цртама нацртати, како је и колико је развијено било у очи самога покрета.

Осим тога, што је у народу била жива мисао и осећај за права, чија је суштина била народна

индивидуалност, шири слојеви народни, пук српски био је загрејан здравом мишљу народном. У срцу је његовом дубоко било урезано добро сећање на прошлост своју. Сећао се живо старе славе своје, својих војвода, краљева и царева. Са болом се у души певало и причало о Косову, о народним патњама под турском влашћу, о неправдама од других народа учињеним народу српском. Ово је знање и сећање развијало у самоме народу појам о своме тврдом карактеру, истрајности и врсноћи за живот. Сам себи је Србин долазио као народ велики, као народ одличан и изабран, као над-народ. Србин сматра себе племићем према осталим народима. Њему самом име Србин особито звучи. Један српски писац, скоро двадесет година пре Буне, тумачећи име Србин и тврдећи, да смо то име добили по обући србуљи или цревљи, коју смо смели носити само за то, јер смо јунаци, вели: да смо по томе „име Србин као благородац добили.“*)

Како се народ око по другог века културно развијао, овај инстинкат, ово природно осећање развијано је радом интелигенције народне. Сви виђенији Срби до Буне, научници, књижевници, новинари, свештеници и учитељи ватрени су мисионари и пропагатори мисли народне. Цела новија књижевност српска вредан је и савестан пропагатор народног начела у теорији и на ширење његово у масу ништа до скора није тако утицало као књижевност и рад виђених књижевника. Књижевници до Доситија су управо агитатори и политичари. Сам је неумрли Доситије у теорији политичар; он је у својим списима, а нарочито у „Животу и приключенијама“, за на-

*) Поповић Јевто. Свеславије. У Будиму 1835. стр. XVII.

родну мисао оно, што је за њу по том Вук као филолог или Милетић као агитатор. То су исто велики књижевници после Доситија, Милутиновић, Мушицки, Видаковић и остали. Сви су они по форми радова својих књижевници, а у суштини борци за народну мисао и гласници српске душе. Вук је својим радом управо наставио и развио њихов рад, разрадио основну мисао, створивши тиме ново Српство, обрадивши нову теорију српске мисли. Он је проповедао мисао Српства на основу језика и обичаја народних и тиме је унео нова живота у теорију о српском народу и народној мисли. На његовој се науци развило ново Српство, управо Младосрпство, у исто време, када се развијала Млада Италија и Млада Немачка. Цвет српске интелигенције и српске омладине припадао је томе Младосрпству. Тако је време Буне овим многотрајним радом већ готова била теорија мисли народне, теорија, која је у једној малој књижици тако лепо и јасно изложена била, да ју као одличан извор овде употребљујем.*) Та је књижица рухо мисли младосрпске, излив њезинога духа народног.

У интелигенцији српској владало је мишљење, да се од народа нашег може учинити врстан народ, ако се цео живот његов, у свима гранама, стави на народну основу. Све треба да буде у духу народном. „Народност“ стоји у драгоценој књижици а под народношћу се разумевао дух народни, „нек нам је штит живота. Народ без народности, тело је без костију.“

*) Златојевић Славко. Гласи српске виле. Ср. Карловци 1849. Златојевић је, по усменој тврдњи г. Јована Туромана, познати професор карловачки Димитрије Петровић. Он је био велики Вуковац, а „Гласи“ су штампани Вуковим правописом.

Тражило се начело народности и у вери. Веровало се у моћ вере и у њезин утицај на живот народни; држало се, да она може ослабити или ојачати живот народни. „Она је вера светиња“ пишу „Гласи“ „која у себи има жиг народног живота.“ А за српско се православље држало, као и данас, да је сачувало име и крв српску.

Слабост се народна истина осећала, али се осећала ради географске и политичке раскомаданости. „Гласи“ кажу: „на неким местима широке реке не допуштају, да чујемо јек српске славе, не дају нам, да видимо светковину старе прослављене и нове прерођене славе, на неким местима високе горе, као гвоздени зидови, задржавају горке уздисаје наше браће, високе горе загушују тужни глас преболне њине душе.“ Али се нада није губила и вера у моћ препорођене мисли народне, у моћ тада назване „свете мисли“, будила је наду, да ће и ту народ ојачати, да ће нестати високих гора и река...

Веровало се у јединство народно, веровало се још и да Српство није јединче у овоме свету. Словенска мисао знала се и у њу се веровало и у српском народу. Уздало се у моћ Словенства, сећало се некадашњег јединства словенског и једнога порекла свију Словена и крепило се вером у силу словенскога духа. Са осталим се Словенима држало, тврдо се држало: да је тада, у оно време, наступило ново доба за Словенство, да је за њега почела „нова будућност.“ Писаше тада у „Гласима“ наш, словенском идејом причешћени човек: „зора нам плави, дану се приправљати ваља.“

Природно је, да се из овако узвишених идеја

развила неодољива тежња за просветом народа, а за просветом у духу и правцу ових идеја. Наравно, тежило се за просветом српском, просветом словенском. Стрепило се од туђинске просвете. „Тешко постојбини српској по жалосној туђој науци“ писао је Славко Златојевић у тежњи за просветом у народноме правцу.

Просвећени духом, предњаци народни, горњих десет хиљада мислило је тако. Маса, гомила, у многом чему је с овима сродно мислила и осећала, нарочито у сећању на прошлост народну и у мислима и уверењу о врсноћи народа српског. Што се образованост више ширила у масу, оваке су идеје све више и више освајале земљиште. Мисао народна оваке садржине и значаја било је оно, што је од природног српског народа стварало модеран политички народ. Наравно да се један народ развије у модерну народну целину, да мисао народна оваке садржине освоји све душевне слојеве, да она огромну већину личности привуче и преобрази, треба много времена и подвига, али да се народ српски још пред Буну у томе правцу почео развијати, довољан је доказ и тадања журналистика српска и књижевност и идеје интелигенције, па најзад и правац јавнога духа омладине српске.

ЧЕТВРТА ГЛАВА

Омладина и мисао народна

У ово се време већ истиче ради мисли народне и најмлађи појас интелигенције народне, великошколска омладина српска. Она је са масом и са интелигенцијом била истих осећаја и назора народних, а у ово је време њезин живот толико развијен био, да је у велико водила бригу о народу и о питањима народног живота. У првоме се реду истицала омладина, што је учила у Пожуну, Пешти и у Бечу. Омладинци беху пијонири народне мисли. Тада беху чланови омладине један Милетић, Радичевић, Суботић. Као што су у време Рајића и Доситија, по том Видаковића и Мушицког били у тада још неразвијеној омладини српској идеали оних времена, тако је сада омладина била одана и загрејана идеалима модерног либерализма, идеалом мисли народне.

Српске је омладинске духове с једне стране заносила идеја словенска, с друге стране идеја чисто српска. Омладинци српски, под утицајем општег словенског препорода и под утицајем личнога додира у Пожуну са Људевитом Штуром, а у Пешти са Јаном Коларом, били су добри и одушевљени Словени, певали су песме великој идеји словенској

и заносили се њоме. Уз то су били Срби, свесни Срби, задахнути идеалом славне српске прошлости, испуњени уверењем о врлости народа српског, утешени надом о великој српској будућности. Међу тим њиховим идеалима као сунце је сјао њихов омиљени идеал, онај што је васколиком народу нашем душу разгревао, а то је била Србија, ослобођена Србија, која је, по ослобођењу својем, постала нов састојак српске народне мисли. Тој је земљи певао Милетић; приписивао јој задатак ослобођења васколиког народа; називао ју мајком целог народа. Певање ово текло је из срца песникова, из срца омладине, из срца целог народа.

Годину дана пред Буну издала је омладина пештанска, пожунска и прешовска свој алманах.*) Тај алманах је чист, непомућен, једар извор и верно огледало народних осећаја и идеја наше омладине оног времена.

На првоме месту у овоме пева ватрени Светозар Свеслав Милетић „Славјанки“, па каже: да је сунце још ниже обзора, али се његови јутрењи, љупки зраци играју већ у облацима, те се рађа рујна зора. Славујии на Слав-Гори певају милу песму и буде вилу Славјанку. На гору се пење и јато младих Срба, које је послала Срб-вила, да вили Славјанки поздраве песмом бели дан.

Шта значи тај Милетићев „бели дан“?

Шта друго но веру, да ће словенска мисао славити победу, да је наступио словенски век.

И Јова Илић, причешћен овом мишљу, пева поздравну песму браћи словенској са вером, да је приспео дан, да Словен своме роду диже глас.

*) Славянка. У Будиму 1847.

Павле Поповић Шапчанин замиловао је једну Славјанку, али га није заслепила, како у песми овој вели, лепота њезина, но њезин говор, којим говори, реч словенска.

Тако је морао певати млад човек, који је свом силом своје младалачке уобразиље веровао у будућност Словенства, омладинац који вели противнику:

Често велите, да спава дух још Славјанства! Па зашто
Грмите тако на њег? Та да сад спават је лег'о:
Хука и бука би опет морала ваша г' пробудит.

И за чудо, како је то веровање Поповићево било пуно религиозности. Он, певајући песму „Божеству", тврдо верује, да ће сам бог послати спасење словенскоме људству.

Омладина је причешћена словенском мишљу, али је она уз то српски мислила и осећала. Српска је мисао основ њезине народне мисли.

Милетић, који схваћа значај словенске мисли за Српство, пева песму о Душану Силном, пуну сазнања српске народне величине. Вели у њој:

„Од како је света и виека
„И на њему цара и краљева
„Нису земље цветом процветале,
„Како Србске под Силним Душаном.
„Сва Србија од срца га љуби,
„Дуго ће га спомињат потомци."

У песми Николе Вукичевића „Побожност и народност" вели се, да је вера била, уз народност, звезда преходница српског народа, када је грозна судбина хтела истребити српски род.

Јован Ђорђевић у песми „Кнез Паво" сећа се прошлости српског народа у Угарској; Стојан

Радонић је преображен ослобођењем Србије; Павлу Поповићу Шапчанину Хајдук-Вељко је идеал јунака, у ослобођењу Србије гледа буђење српског генија; Милетићу је Србија, мајка Србу мила.

Српска је омладина надахнута чистим српским дахом, оним дахом, који продире у српска срца и неминовно их за собом повлачи, дахом, који је омладинце, тако младе и ватрене, учинио идеалистама и опасао снагом за велику и животворну службу.

ПЕТА ГЛАВА

Тежња за реформом

Народни идеализам и пука и интелигенције и омладине није једино, што је проузрочило наступ потоњих догађаја.

Народна је мисао била оно најглавније у српској политици, али је уз њу било идеја, које су се развијале и постајале из практичног друштвеног живота, из народног стања и народних потреба. Те су идеје главну допуњавале. Мисао народна је мати свих тих идеја, али она тек скупа са њима чини потпуну народну мисао српску пред Буну.

Велика мисао, мисао српска и словенска, учинила је, да народни људи, старији и млађи, заволе свој народ, да мисле о његовом добру и његовим потребама, о реформама, што их тражи стање народно и ново време, нови дух друштва.

С тога се у ово време у српскоме друштву као и међу осталим народима осећа потреба реформе. Види се, да је старо друштвено стање тако било, да је требало преображаја. И док Французи, вичући „реформу! доле са Гизотом!“ праве револуцију и руше монархију, док се Мађари, имајући власт у рукама, преображавају већ четвртину века,

дотле и Срби својим начином и према својим приликама збиља и сами траже реформу.

И та тежња за реформом није тек пред саму Буну искрсла. Она је међу Србима много, много раније постојала.

Онај нараштај српске интелигенције, који је у време Буне био у пуној мушкој снази, већ је у омладинском своме добу живо осећао, да је потребно живот народни реформовати.

То је било већ тридесетих година тога века.

Једна заборављена књига износи много лепих података о томе. То је живот Тодора Павловића, новинара српског, што га је написао његов друг и пријатељ Константин Пеичић.*)

Тридесетих година оба су били великошколци, и Пеичић, описујући то доба живота Павловићева, оставио нам је много драгоцени податак о стању народном и о погледима новог појаса на то стање.

О просвети српској читамо у књизи ово: „...Истина кад на спољашност нашу површностно погледасмо, народ са таквим блеском обасут виђаше, да му се више завидити, него га сажаљевати могло. Црква трептјаше у могућном реду и сјајности, под најдостојнијим и дуговременим митрополитом Стратимировићем, који злоупотребљења у свештенству затечена, премногa, гвозденом руком са светлим успехом требити, а семе благочестија са најревнијом пазливошћу са мудросћу и родољубијем, у школама народним задржав, просвету народа из темеља зидати, с верозаконом сљубити настојаваше, свештенике и учитеље уједно

*) Житіе Теодора Павловића. У Новомь Саду 1857.

изображавајући. Ако је сирјеч свако у обће училиште трудно воздјелаван расад за живот човечески, то је народна православна школа јошт и предградије народне цркве православне, из кога Стратимировић природна сретства и орудија, која нас из прве у другу уводе, таки ни језик славенски истиснути никако допуштао није; и овој се бриги основаној једино приписати имало, што школе наше, покрај све од Павловића и других учени небројено пути изражене и повтораване опомене, пођатију дечијем сходније књиге једва истом — последњи дана угледаше".

За манастире се каже: „Али многи манастири наши не могоше до уважења достојног пред младим очима нашим узвисити се, не толико што им је бесмртни Доситеј наудио, као што к ползи човечества православног, моћи духовној и икономичној неразмерно, приносити чинише нам се."

Са гимназијом карловачком су се дичили, с радошћу се истицало, да „ни једне знамените вароши, ни једног готово у дањним земљама села било није, гди не би Србин, Грк и Цинцар, болтаџија био." А за војнике, званичнике и аристократију се каже: „Војника и званичника ако и не много високи, немеша и спаија, видисмо свуда... јербо смо тамо свачега више, него Србства, родољубија и православија налазили."

О књижевности, просвети и животу се вели: „...А човеческиј живот, књижество, просвета народа? Ту нам се покрај немачког народа мрак мркли указиваше, који оно неколико светли лако на пет прстију изброими, звезда разгонити не могаше. Књиге општеполезне редко се издаваше,

слабо куповаше, још слабије читаше. Нерасудност и незрелост готово нам из сваког посла српског извириваше.“

Социјално стање им се чинило овако: „...Народ нам се показа нерадин, у пословима неразмишљен, и пун шкодљиви, чистом разуму противни обичаја, који и наравствености и плодности, здрављу и множењу, а и благостању домовном, дубоки ране задаваше. — Селски учитељи, презрени, и лошије от немачког свињара и говедара плаћени бивше не могаше способнији и тачнији бити... Свештенике угледасмо понајвише лошије снабдевене, и за то више са домостроителством, него ли са књигом, упознате, за слово Божије механично претрвене, а за поучење стада неме. — Спаије бесомучно трошише на пропаст породице; а простота, без икакви бољи потреба, у лености и оне мање празнике светкова, које је Стратимировић на ползу човечества у радине дане преобратио био. — Поља опазисмо, кад се дома први пут вратисмо (што нам прије наравно у очи утицало није), ненађубрена и неоплевљена, ливаде неочишћене, баште и авлије коровом зарасле, коње неоплемењене и са свим пренебрегнуте; покрај више музара нема млека у кући, за бутер ни речи способне; домова и села досељеника Немаца носе на себи образ разумнога реда и прилежања, и с овим сојуженог благостања; а наше куће нездраве, низке, тесне, трском или сламом покривене, мрачне, зраку воздуха непри- и непро-ходиме, без патоса (код Немаца и штале патосане).. Србкиње нерадо рађају.“

Ове су белешке тек скица народног стања, али су њезине црте толико јаке, да јасно казују,

и како је живот народни требао реформе, и како се та потреба живо осећала. Велики песимизам ових погледа казује, колико је јака била тежња за реформом.

Жива тежња за преображајем у перо је говорила и садржај књиге „Сербинъ усредъ светилишта своегъ јерархие карловачке, а пред дверма народногъ сабора 1848 л.“**) у којој се предлаже реформа са гледишта црквено-народног.

Најзад је то осећање изазивало оне многобројне чланке српских новина пештанских, у којима се износио коров у народу и тражио и предлагао начин, како да се тај коров почуна и искорени. Ти су чланци пуни ватре, пуни бриге за народ, бујан излив тежње северног дела српског племена за културом и прогресом. Они су нервозни, често пута пуни песимизма, у главноме очит доказ и како је у српском племену необично јаки нагон за одржањем и напредовањем, и како су јавни раденици српски озбиљно тежили за реформом. „Србљин мора из своје немарности воскреснути“ пише у једном уводном чланку пештанских новина „иначе је зло. Још није доцкан, само ако хоћемо, можемо пренебрегнута постигнути. Ал да се што год постигнути може, не сме се више стојати, не сме се ни једног ока магновенија одлагати него у име Божије поћи се мора; куда? на спасоносни посао; а какав је то посао? Просвештеније. Да браћо просвештеније; народ без просвештенија то је, што око без света!**) „На овоме фундаменту“ вели се

*) У Загребу. Ову је књигу написао Урош Милутиновић, потоњи чувени прота митровачки.

**) Сербске Народне Новине (С. Н. Н.) 1847. бр. 56. Свет значи светлост.

у другом чланку „на темељу напредка народњег мора се радити... Не спољашњост, него дух се мора на конгресу тражити; дух мораш тако ставити, да овај себе оружати и напредовати може, да напредовати мора. Ово нека ти једнако у глави звечи: да дух тако ставиш, да напредовати мора.“*)

И ово осећање потребе, да се живот народни преобрази, то је идеја, то је део политичке мисли српске пред Буну, мисао, која пристаје уз онај народни идеализам. То је осећање реална страна српске политичке мисли, осећање, које није само у теорији важило, но које је и у практичној политици имало својих последица, јер је из њега произлазио рад на реформи стања народног.

---

*) С. Н. Н. 1847. бр. 60.

ШЕСТА ГЛАВА

Узалудне тежње

До реформе народног живота мислило се доћи лојалним путем. Тих путева је било више, али се на првоме месту мислило: да је српски народно-црквени сабор позван да реформише оно, што у животу народном ваља да се реформише. На сабор се тада много полагало. Јавно је мишљење држало, да ће се на сабору моћи све и сва учинити, и да ће се народ, помоћу сабора, из корена преобразити. Преображај народни био је политички и културни идеал, којем се тежило, а сабор је био средство, којим се мислило доћи до преображаја.

Тадашње су српске новине верно огледало тежња за сабором и чудноватог веровања у моћ сабора. Мислило се, да је сабор свемогућ, и сабор се живо тражио.

„Каква је цел овога предстојећег собора?“ говори један чланак пештанских новина у јулу 1847. године, кад се оно полагаху наде на сабор. „Шта ће ми собор, који ће само аљину прекроити; ако ће овај собор само спољашњи крој и вид преиначити: метајући друге плаће свештеницима, учитељима и незнам коме још, друге плаће за исти посао, кои је и до сад био... Народ није кип.

мртви без духа, да га само као додолу китиш... А не би ли требало собору, о духу и напретку народа мислити, и из духом и моралом и поред духа и телом гинућег народа, народ крепки направити. А да ли би хтео новинарског споразумевања соборе, и преуготовљења собора погледати у Загреб, и видити, шта се ради, и видити, да су сви Славјани, осим тебе јединога, духом воскрснули морално оружати се, напред ићи, и духовно напредовати почели? ...Хоћемо ли да будемо све једнако наше лоше? Јесмо ли ми већ изгубљени, јесмо ли изроди или племе Неманића? Хоћемо ли све једнако да останемо они, кои смо били, они жалостни лоше наше: личност без народа, свуда и свагда личност, личност без целости, лични кавгаџије, лични клеветници? Или ћемо досадашње одело лоше нашега свући, и обући свечану одећу слоге и разума, одећу народа и јединства, и ставити се на основу свестраног напредка?.. Тако и собор треба да дође на суд, да суди, и да закопа све, што је до сад било, и што није добро било, и да оснује други свет моралне крепости, слоге и напредка, да га сазда и подигне на гробу дикице, личности, нeслоге, и досадашњег стојеће мртвила, и само јагме за личним користима.“*)

Билу су чисти погледи на појединости реформе, коју треба да изведе сабор. „Кад се свештенство, учитељство и књижество тако устроило буде, да лух народа напредовати мора“ стоји у једноме чланку „онда се овоме заведенију постојан темељ метнути треба. Овај је темељ у обштинама, и њио-

*) С. Н. Н. 1847. стр. 129.

вој организацији, у свакој општини појединој, и у општини свега народа. На ова се четири главна предмета: свештенство, школе, књижество, општине, па онда на један једини предмет напредка сва дејателност конгреса довести може, која је дејателност, као што је видити, и врло велика, и врло важна... Овај је генерални, општени, први и врховни предмет, завести школе, у коима ће се свештеници, учитељи и списатељи васпитати, у коима ће им се очи духа отворити, да општинама, да народу очи отворити могу... Али се горе наведене школе, или отделенија науке, ови манастири света, и за свет, за народ, за дично име, племенито срце, светли дух, да славу и величину народа завести морају, да народ свој Парнас, свој Сион, своје светлило у својој средини има; овде нека се таленти и духови народа пењу до највишег врха народњег парнаса и светила, и нека се опет доле силазе, и међ народ иду, да буду светила народа. Ја мислим у једноме зданију могло би бити отделеније и Права и Медицине и Филозофије и Богословије, осим Гимназије... Народни је фонд велики, није за мишеве и пацове, него за ово.“*)

Ове су речи тадашњег писања о сабору, веран израз мишљења о његовом великом, реформаторском задатку.

Ма да историк треба само да редом прича догађаје и да се не упушта у велика умовања и чества објашњавања, ја ипак морам овде застати за кратак час, да упозорим на једно, а то је на везу оваке идеје о сабору са потоњом Мајском

*) С. Н. Н. 1847 бр. 60.

Скупштином. Хоћу да кажем то, да народ није тада смислио држати велику народну скупштину под утицајем реакције, но да је мисао за оваку ето већ раније развијана била.

Но Срби су заман тежили за сабором, за оним, што ће им живот преобразити, јер систем није допуштао, да се овај честит народ лојално и саборно састане и побрине о себи.

СЕДМА ГЛАВА

Незадовољство због нових закона

Уз српски се сабор мислило такођер за народне ствари порадити и на угарском државном сабору, тада званој дијети, која је била сазвана за 7. XI. 1847 године. Чланак српских пештанских новина „шта нам треба на предстојећем Државном Собору или Дијети радити“ каже, да Срби чланови сабора треба да цораде на три главне ствари. Прво да се дванаест тачака, које су и на дијети и у горњем дому године 1840 примљене и у саме законске чланове уписане, али остале без краљевског одобрења, сад у закон уведу; да се српско православно вероисповедно питање повољно реши; најзад да се земаљским законом определи, да се српски народни сабор сазива сваке друге или сваке треће године а на њему да се, без молбе за највишу дозволу, може о народним стварима саветовати. За оно, што се даље мисли искати на дијети, вели се у истоме чланку, да ће се то најбоље на народном сабору видити. За тим се још препоручује Србима, да гледају, како би се при жупанијским изборима за дијету у посланичке инструкције унеле и српске народне тежње.*)

*) С. Н. Н. 1847. бр. 81. (Уводни чланак)

Избори по жупанијама унели су живота у народ. Међу Мађарима је била велика борба између опозиције и владине странке, а из кретања се српског видило, да збиља постоји српско питање.

Нисам још могао доћи до тачних извора о овоме изборном кретању, али се на пример по избору у вуковарској жупанији може закључивати, да је и по другим жупанијама било речи о српским народним тежњама.

На главној скупштини сремске вармеђе за хрватско-славенско-далматински земаљски сабор изабран је био за посланика и Србин Трифун Младеновић велики солгабиров. О томе избору писаху српским новинама пештанским ово: „из Вуковара нам јављају, да је сремска вармеђа држала ови дана велику скупштину, где су наставленија издана посланицима за државни собор. Најглавније у овим наставленијама што се Срба аустријски тиче, оно је закључение где се предлаже: да се народни српски собор уредно сваке треће, а синод епископски сваке године држи, и да се српским свештеницима даде право гласа у вармеђским скунштинама. Кад се овом приликом о народном собору реч повела, родољубиви г. Трифун Младеновић у дугој беседи својој ватрено је говорио о судбама народа Српског, кое је све присуствујуће а и саме иноверце веома тронула и на преднаведено закључение тако побудило, да ником ни на ум пало није опирати се.“*)

Сабор се угарски састаде, и настаде претресати неколико важних законских предлога, којима

*) С. Н. Н. 1847. стр. 319.

се мислила завршити велика реформа Угарске, на којој су угарски сабори већ толико година радили. Међу тим предлозима су неколики били повод, да се између посланика мађарске опозиције и илирских посланика развије жива борба, коју су Срби са великим интересовањем пратили. Српске пештанске новине назвале су „народобранитељем“ Метела Ожеговића, који је приликом расправљања хрватског питања и закона о уроћеништву издржао тешку борбу са Кошутом.

Предлог закона о мађарском језику изазвао је љути мегдан између народносних посланика и мађарске опозиције.

Опозиција је била јака, а предводио ју је Кошут, који је њезина начела свом силом заступао. А каква су та начела у питању народности, лепо казују речи српских новина: „по њини начели (мађарске опозиције) наравно да нуз мађарску дуго ни једна народност у Угарској обстојати не би могла, почем они појатие (поим? Begriff) народности смисла обширнијег или државног, подмећу смислу тесњем или генетичном.“*) Сам се Кошут о томе, у говору против Ожеговића, изразио (по извештају српских новина) овако: „Врло се много којешта догодило из онога мисли замешатељства, по којему су се речи језик и народ не само за подобне, него и за једнаке држале; и следством тога се међу живећим под унгарском круном народима више народности постављале, препирке производиле и искључителна права тражила. Будући пак, да се под речју „народ“ у грађанској држави много више

*) С. Н. Н. 1847. стр. 274.

разумева, него само толико, којим ко језиком говори, овим се изјашњавам: да ја нигда и нигда под светом мађарском круном други народ и народност, осим мађарског припознати нећу. Знам да има људи и perfajok, који другим језиком говоре, али од једнога народа више овде нема.“[1])

Лако је разумљиво, какво је расположење у сабору било, кад се о предлогу закона и мађарском језику, који је још од прошлога сабора био остао, повела дебата. Овај је предлог прочитан у седници концем децембра 1847 године.[2])

Бурна се дебата развила нарочито око тачака, које су тангирале Хрватску и Славонију. Ту су били једнодушни посланици Срби и Хрвати. Од Срба се својим говорима истакоше: Обрадовић, карловачки посланик и Кушевић, пожешки посланик.

Али су напрезања ових родољуба била узалудна. Закон је донесен и против њихове воље.

У народу је српском настало незадовољство, које се није могло сакрити, и које историк не сме прећутати.

Рад је угарског сабора живо и са интересовањем праћен. Срби су будним очима пазили на држање својих посланика, кад је народност била у питању. Тако се у једноме допису пештанских новина из Темишвара изражава незадовољство ради држања посланика Јовановића.[3]) А против увођења мађарског језика је писано у новинама[4]), где се, међу осталим, ово каже: „похвално је од њине

[1]) С. Н. Н. 1847. стр. 388.
[2]) 18. XII по старом.
[3]) С. Н. Н. 1848. с. 14.
[4]) С. Н. Н. 1848. с. 22.

стране, што се Мађари труде свој језик, за језик званични да уведу, и на достоинство дипломатично да подигну; ал шта ће деду с њим у српским школама? Зар је дете српско зато у школу дошло, да учи језике, или да научи читати, рачунати и Богу се молити? Нашто је ономе мађарски језик, кои код куће остаје, да оре и копа? Може ли дете научити мађарски, кад осим учитеља, кои и сам можда мађарски не зна, или ако зна, дете га не разуме, нигди мађарски више нечује?"

Ова опозиција, ово народно незадовољство је типично. Још три године раније 1844 када је донесен у сабору закон, да се матрикуле црквене воде на мађарском језику, поглавица је српске цркве, стари патријарх Рајачић дигао свој глас у одбрану интереса народних. Његов глас је био глас онога, који вапије у пустињи, али је уједно био и глас српског народа, који се не да и који се великој сили противи, да га спута и стегне. Уз то, што је патријархова реч у народноме представништву била реч српског протеста и опозиције, она је садржавала сасвим јасно начело српске политике, начело, које је очито и пред саму Буну било главно политичко начело предњака српских.

Ово је начело јасно и гласно истакнуто у чланку пештанских новина о „народностима."*) У томе су чланку истакнута нека историјска права српска, али се у главноме види, шта Срби Угарске у политици хоће.

У првоме се реду истиче начело постојања више народности у земљи. „Ми пак држимо" вели

*) С. Н. Н. 1847. стр. 319.

се „да у једној држави и више народности и више језика обстати и владати могу.“

За тим се тражи права, узакоњена међуграђанска равноправност, која је поремећена тиме, што је укинут латински језик, а на његово место стављен искључиво мађарски језик. Сада Срби осећају, да нису равноправни, виде, да су грађани другог реда, те траже равноправност, а у смислу оних закона од година 1791 и 1792. „Ми тражити имамо“ кличе се у томе чланку „да се стање ствари законима г. 1781 и 92 обећано поврати тј. потпуна ровност и правоимства Србаља са сваким прочим народом у држави.“

Така је била српска политика, таке српске тежње и осећаји. Заиста да се не може тражити политика лојалнија, али су ипак прилике биле таке, да је политика остала тежња и осећај, а право је постајало оно, што је било противно и историјској традицији народној, и начелима интелигенције и омладине и природном схваћању целокупнога народа.

С тога је са свим природно, што је у народу, уз познато незадовољство са народним стањем, уз силну тежњу за реформом услед рада последњег државног сабора наступило још једно ново незадовољство па и нелагодно осећање према Мађарима.. „Наша народност“ веле српске пештанске новине на ново лето 1848 „искусила је ове године на државном собору немило нападаније од сагра-ђана наши Мађара они, кои тако мудрују, да у земљи нема више народности (националитета) до само мађарског премда има више језика.“

Неправда се са великим болом осећала. Душа северног племена српског, пуна идеалних тежња за реформом и напретком, била је уједно и стена, о коју се ломише свакојака чуда, јади и покори. Није с тога несхватљиво, што су пред Буну у српском народу биле све жице натегнуте, па што их је убрзо салаука из Париза готово све покидала.

ОСМА ГЛАВА

Револуција у Француској

У поноћи у очи двадесет и четвртог фебруара године четрдесет осме века деветнаестога зазвонило је звоно на торњу богородичие цркве у Паризу на узбуну.

Још ни зора није забелила, а по целоме Паризу беху готове барикаде.

Дигла се маса; народ се узбунио. Четврти сталеж тражи своја права.

Прва француска револуција истакла је начело слободе, братства и једнакости, прокламовала је права народна, али их није за народ потпуно задобила.

Још је требало борбе. И сада је најшири слој народа тражио своја права. А тражећи их у Француској, тражио је реформу државног живота.

„Реформу! Доле са Гизотом!“ проламало се већ дан два пре по улицама паришким. Реформу и пад министарства гизотовог тражила је узрујана светина.

И паде министарство. Краљ Луј Филип — „грађански краљ“ — попусти навали народној. Тијер, Одилон и Барот беху позвани, да саставе ново министарство.

Беше доцкан.

Маса више не хтеде да се мири, и не вероваше обећањима.

А гарда народна и војска?

Не беху врсне, да покрет зауставе.

Гарда је отворено пристајала уз народни покрет.

Краљ, видевши се преварен у надању, захвали се на престолу, а у корист својег унука.

И ово је било заман.

Око половину првога сахата по подне гомила навали на двор. Краљ утече на споредна врата. Побеже из Париза. Докопа се приморја, где бедан са бедном краљицом блуђаше, док се не превезе у Енглеску.

Народ је хтео републику, и учини се република. Неколико је сахата довољно било, вели један историк, да се сруши најмоћнија монархија, да најбогатији краљ постане бегунац.

Краљ је француски уступио пред силом од начела, које је после прве револуције продрло у живот народа француског.

То је начело народно.

Оно је овладало и животом осталих народа европских.

После прве револуције француске, а још за време ратова наполеонових пренуше се народи. Ојача мисао гомиле. Маса осети своју снагу; сазнаде своја права и свој позив. Народи, причешћени идејама француске револуције, осетише своје истинско ја.

Тако постаје и развија се мисао модерне демократије, која се у деветнаестоме веку на по-

литичком и културном пољу јавља у различитим облицима и различитим именима, а са главном сврхом: да се ширим слојевима народним извојује политичко и народно право.

Војевање је изазвало борбу. Борба је била оштра. Није се презало ни од револуције.

С тога је после прве француске револуције у животу европских народа непрестано кухало и врило. Европа се налазила у јакој кризи. „Духовни земљотрес“ рече Исаија Тењер „осећа се у историји наших дана.“

Два противничка табора стојаху један према другом.

На једној страни противници новога реда, нових праваца. Противници их зваху реакционарима. На другој страни нови људи, слободњаци, народни пријатељи, либерали, револуционари — или како их већ хоћете назвати. Но какво год име или једнима или другима дали, вели Ротек, то стоји, да сада два главна правца крећу светом, борећи се о господство.

Што један цео народ хоће, наглашаваху народњаци, још више, што целокупност просвећених народа или класа одушевљава и покреће, не може бити рђаво, а против тога борити се није дозвољено ни једном смртном човеку.

Како је ова идеја овладала масом у Европи, то паришки догађаји за кратко време узбунише целу Европу. „Није требало ни месец дана“ кажу српске пештанске новине „па да цела Европа буде у врењу.“

Узавре и Аустрија.

Народи се дигоше, да раскину обруч, који их је стезао.

Метернихов их је систем стезао као обруч. Метерних је био први министар цара Фердинанда, и то је онај човек, који је, уз припомоћ још неких, створио мајсторску брану против новог духа времена, против новога покрета, против либерализма. Његов владавински систем беше мустра од система, којим се владало и борило против новога духа, али за то творац његов беше мрзан свију слободоумних људи.

Квасац за такав систем био је још раније замешен. Већ је цар Фрања учинио систем „мира и реда", и није трпио новотарија. У тежњама народа за учествовањем у владању гледао је атентат на свој суверенитет. Под њиме је опет високо племство добило превагу у државним пословима. Слобода се мисли на све стране немилостиво гушила.

Земља је чувана од сваке духовне везе са осталим светом Слободним мислима био је у земљу забрањен улаз. Цензори књига и новина вршили су верно свој задатак.

Но најпосле је и то било узалуд. Притиснуто јаче све на више скаче.

Осећало се у маси слободоумно. Новине се и књиге криумчариле. Систем је критикован у страним новинама. Тражила се реформа.

А паришки догађаји дадоше притиснутоме либерализму, притиснутим народима нова крила.

Беч се затресе.

Метерниху куцну последњи час.

Вести из Париза грозничаво потресоше целу царевину.

Но Метерних није хтео да призна права новог духа времена, и уздао се и опет у полицију.

Тада, у марту, беше земаљски сабор (сталежи) на окупу у Бечу. Непознато је финансијско стање будило у народу велико неповерење. Амо тамо се не примаше папирни новац. Трговине и занати стадоше. Беше све више и више раденика без посла.

Наступи јако гибање. Ђачка омладина стаде на чело грађанима, народу, маси. Петиција за петицијом слата је на цара, сабор, министре.

И паде Метерних. Као оно француски краљ, тако је и он морао бегати, и једва је живу главу изнео.

И тада би — народни одисај...

Пљачкања, разоравања, изгреди масе огласише пропаст старога реда и почетак новога стања.

Све зло Метерниховога система сада се јавило.

Народ је до сад држан у највећем политичком незнању, и незрео још за слободу, тражио је и добио је и слободе и права, која није знао употребити.

Проглашена је слобода штампе. Влада би присиљена, да сазове државни сабор, на којем ће се израдити устав, а на основу општег права гласања.

Ови изненадни догађаји прочуше се брзо у Пешти. Марта тринаестога почели су у Бечу, петнаестога се за њих знало у Пешти и у Пожуну. Затресе се Пешта — срце Угарске. За три дана збише се и у њој епохални догађаји, епохални не само за Мађаре, већ и за Србе.*)

*) Weber, Allgem. Weltgesch. Bd. II. и Rottek, Allg. Weltgesch. Bd. VI.

„Ове вести страшно су у Пешти учиниле печатљение“ веле српске новине. Пештански „Хирлап“ писаше: „европејски покрет није се зауставио на обалама Рајне. Потреси његови до Дунава прострли су се.“*) Београдске новине рекоше: „свемирна историја покренута је из свои чивија.“**)

Петнаестога марта у јутру искупи се велика гомила ђака и осталог народа. Упути се према штампарији Ландерера и Хекенаста у Хатванској улици. Оте пресу и наштампа дванаест тачака, које је узбуњен свет тражио. Захтеве прибише по зидовима од кућа. Тражило се: слобода штампе и укид цензуре, одговорно министарство, сваке године сабор у Пешти, грађанска и верска једнакост пред законом, народна гарда, једнакост дацији за све укид, урбаријалних закона, порота, народна банка, војничка заклетва на устав, слобода политичних заточника, унија Седмоградске са Угарском.

Већ се у ноћи пред тај дан знало, шта ће да се уради. Нико није покушао да томе на пут стане.

Око три сата после подне оде одушевљена омладина у народни музеум, учини, да директор Кубињи у архив остави штампани проглас — први састав, штампан без цензуре!

Одатле се упути гомила до градске већнице. У овој већаху поджупан Ђари, жупанијски чиновници, магистрат и грађани. Брзо се доконало у овој седници, да се краљу пошаље молба, да се сабор одмах у Пешту премести. За тим је изабран

*) Новине Читалишта Београдскогъ 1848 стр. 101. (Извод из „Хирлапа).

**) Н. Ч. Б. 1848 с. 118.

одбор за сигурност и ред, у којем беше и Србин Ђурковић.*)

Тако поче покрет мађарски. То је његова клица.

Ови су догађаји утицали и на држање дијете у Пожуну, у којој су већ фебруарски догађаји давали Кошуту прилике, да пропагише мисао агресивности према аустријској влади. Сада се посла у Беч велика депутација из средине дијете, предвођена палатином, а са адресом, у којој се тражи: држање сабора у Пешти сваке године, одговорно мађарско министарство, независно од аустријске владе и народна војска. Краљ не хтеде пристати на ово, али на наваљивање попусти. Палатин би ручним писмом овлашћен, да именује министарство и он именова Лудвика Бањањију за министра председника, а овај састави министарство.**) Ово министарство узе велику власт у своје руке, а краљева се власт смањи.

---

*) Die ungarische Revolution. Von einem Augenzeugen. Pesth 1850 стр. 10.

**) Archiv des ungarischen Finanzministeriums. I. стр. 8. (Има ручно писмо Палатиново грофу Бањањију).

ДЕВЕТА ГЛАВА

Први вали

Бурни догађаји затекоше српско питање у Угарској нерешено. Питања је српског било. Постојало је у књижевности, у политици, у свести народној, у агитацији интелигенције и омладине, у судару мађарских и бечких тежња са тежњама српским. Велико европско врење нашло је наш народ у врењу. Српски је народ био у ово време као ново вино, које ври, али је у затвореном суду. Узбуђеност и незадовољство са стране затекло је српске духове у узбуђености и незадовољству. Отуда је бура, која је дошла из великога света, са пучине, онако брзо усталасала већ узнемирено српско море.

Већ иза фебруарских догађаја у Паризу донесоше српске новине пештанске бурне и немирне вести. На пример: „..цело у Паризу станујуће воинство за удар справљено у касарни стои, топови и оружие све је намештено. Маршал Бижо наименован је главним военим управитељем целог Париза, генерал Тиер управља топовима. Мало по мало скупљају се опет гомиле, и долазећи штуденти са усклицом „доле са министрима“ поздрављају се. Певајући марсељеску песму гомиле све

ближе камери депутираца приближују се, два ескадрона оклопника и паризка гарда узбуњене је гомиле мало проредила.“*)

Исте новине писаху фебруара двадесет деветог по старом: „на сваки начин, кои дан чућемо из Беча важне за целу Европу вести.“ Новине су наслутиле, одмах у броју за тим доносе вест о бурним мартовским догађајима у царскоме граду: „из Беча јуче амо приспевши очевидци сви согласно и заједно с писмима отуд сведоче, да се у Бечу 12. марта више иљада штудента скупило, и њима се друге струке житеља придружило, па су и они устав, и свободну печатњу, и све што по целој Немачкој ишту, искали. Кад се отворио 13-ог собор станова, 10—15 хиљада људи скупе се и с неутишимом виком стане народна захтевања предлагати. Бадава се кроз прозоре одговорило: мир само и стрпение! све ће се своим путем дати, гомиле су и буне све веће бивале. Напоследку употреби се и воинство и опали, као што се говори, 12—13 мртва обори. Буна се уталожи. Државни дворски министер Метерних оставку дао, слободна печатња, а заједно и то прогласи се, да комисија једна већ устав сочињава.“

Оваке вести, писане готово стилом револуције, силно су деловале на запаљиви народ српски.

Пештански су догађаји нарочито утицали на Србе, већ оних дана, када се збише.

Пешта је далеко од језгре Српства у Угарској, али је тада још била средиште културног и политичког живота угарских Срба. Тада беху у Будиму владика Платон, прота Витковић, председ-

*) С. Н. Н. 1848. стр. 63.

ник Матице Српске Павао Трифунац, секретар намесништва Исидор Николић, адвокати Павао Којић, Давид Давидовић и други. У Пешти су живили: надзорник српских основних школа Евгеније Ђурковић, новинар Тодор Павловић, књижевник Јован Суботић, чувени адвокат Ђорђе Стојаковић и чланови Матице Српске Наум Бозда, Јован Трифоновић, Вељков, стари Рајић и други.*)

У Пешти је српска омладина имала своју дружину. Један је њен део живио у Текелијануму, којем беше надзорник Субота Младеновић. Текелијанци беху тада: медицинари Иларион Анђелковић, Јован Ђорђевић, Ђорђе Јаконић и Коста Ивановић, правници Стојан Радонић, Ђорђе Стојаковић, Стеван Илић и Лазар Марковић из Панчева, филозофи Васа Арновљевић, Никола Крстић, Стеван Фрушић и Стеван Михајловић. Још беху тада у Пешти ови српски омладинци: Паја Путник из Опаве, Илија Вујић из Ирига, Стеван Живковић из Карловаца, Никола Вукичевић из Сомбора, Гавра Витковић из Будима, ученик сликарства Вулетић из Вршца и други.“**)

Баш у прве сахате и дане бурних догађаја био је и цвет српског народа у Пешти. Тих дана марта, кад се збише велики догађаји, бивао је чувени пештански вашар, на који су редовно долазили српски трговци из свију крајева. И они овај пут видеше и чуше све, што се зби овде, па по том разнесоше по целом народу.***)

*) Ђорђевић Јован. Звуци из прошлости. Отаџбина св. 119. год. 1892 стр. 384.

**) Звуци стр. 384.

***) Трговаца је српских у Пешти било већ двадесет деветог фебруара у вече — оне вечери које је српска омладина пештанска славила

Боравак српских првака у Пешти баш у ово време био је од пресуднога значења за прво српско расположење политичко у Буни. Историк поносан и радостан може рећи, да су Срби покрет мађарски оберучке прихватили. Српска интелигенција, трговци, занатлије наше и омладина одлучно сташе уз нови покрет. Омладина српска, надахнута идејом слободе, хоће у Пешти силом да збаци надзорника српских школа Ђурковића, јер га сматра назадњаком. Братими се са Мађарима. Неки српски трговци враћају се кућама са мађарским кокардама на прсима.*) Српски писац, који је видео ове догађаје у Пешти, описујући их у једном белетричном спису, вели: „кои је ону чисту за границе незнајућу радост Мађара видио, морао се и сам таквој срећи њиној радовати!“ **) Срби су, делећи са Мађарима њихов уставни и политички ентузиазам, стојали с њима раме уз раме. „Једнакост и братство“ вели савременик „дисали су као задах дана.“ ***)

Срби наравно не утонуше у романтичноме заносу. Српско их је питање у сред ове радости и заноса опоминьало на озбиљност. С тога су Срби у сред одушевљења, братски делећи с Мађарима срећу и ентузиазам, осећали, да и сами треба да одреде своје гледиште, истакну своју политику,

---

Симу Сарајлију. Омладина је пожунска давала те године спомен Поповићу Шапчанину, и пештанска омладина је иза тога решила, да прослави Сарајлију, а у недељу тога дана (29. фебруара по старом) чинила је тај помен због доласка великог броја српских трговаца. — Звуци стр. 336—87.

*) Sopron K. Wie ich nach Seimlin kam. Semliner Wochenblatt 1889.

**) Летопис Н. С. књ. 83, с. 153. (Приповетка „Два брата.“)

***) Суботић Јован. Живот. Други део. Нови Сад 1902. с. 83.

„особити позив“ како се тада у новинама нашим писало. Своје држање и своја политичка начела обележише они већ у првој ватри ових догађаја, а на збору и договору у Текелијануму. Српске пештанске новине донесоше о томе ову вест: „Ми Срби, поред свега, што у општим државним делима с мађарском браћом нашом најтешњу свезу хоћемо и показујемо, имамо при свем том осим ови грађански дужности и права још особити позив као Срби и о нашим народним стварима постарати се. Том позиву верни и околностима времена побуђени скупилисмо се 6. марта (18. м. п. н.) у 3. сата после подне преко 3—4 стотине као чародејним гласом сазвани у дом заведења Текелиног, где смо се у братском согласију о томе саветовали, шта би нама Србима у садашњим времена околностима чинити требало. Саветовање ово трајало је до ноћи, пак се и други дан од три сата до вечера продужило, о чему ћемо свем читатеље наше обширно известити, за сад то једно изјављујући, да су наша браћа Мађари и у обште и овом приликом преко свог одбора од нас руку помоћи искали, за кое смо им на љубав и братску слогу завештали.“*)

Мађарску је депутацију предводио барон Њари. Ватреним, братским, правим слободоумним говором поздравио српски збор. „Мислило се“ рече „да у једној држави више вероисповести напоредо опстати не може, и за то је многа света крв проливена; али ево наши дани сведоче, да је сва та

*) С. Н. Н. 1848. стр. 78. — Омладинац Лазар Марковић много је радио за ову скупштину. Председник скупштине био је Исидор Николић. Суботић Јован. Живот. II. стр. 84.

крв узалуд проливена, и да би сад за то, што је проливена, исто толико суза пролити морали, колико је ње проливено. Мислило се, да у једној држави не може више народности напоред стојати, и зато је баш код нас, у нашој љубљеној Хунији много мастила у жестоком препирању потрошено, духови су толико огорчени, да се само повод очекивао, па да и за ову слепотињу крв рекама потече. Али погледајмо само на Америку, па ћемо на први поглед видети, како тамо велика једна држава цвета, а у њој се различне народности развијају. Слобода и напредак отаџбине, то је она идеја, која све грађане у једно везује, и коју сваки за своју рођену признавати, којој сваки свима силама служити, и за коју сваки све своје добро, па и саму главу, своју и свога најрођенијега жртвовати има. И за то у великој Хунији нека буде Србин Србином, Мађар Мађаром, Роман Романом, Немац Немцем, Хрват Хрватом, Словак Словаком, али за општу матер Хунију сви нека једним одушевљењем живе и умиру. Примите дакле, браћо Срби, искрени поздрав од ваше браће Мађара!“*)

У ове златне речи било је изливено оно, што је најдрагоценије у карактеру и темпераменту мађарском, оно, што Србина инстинктивно привлачи Мађару и овога Србину. Каже се, да постоји мржња између Срба и Мађара, но ако је има, њу је у срце и једног и другог народа унела историја, а нарав и једног и другог племена така је,

*) Овај говор је штампан у већ поменутој приповеци „Два брата“ (Летопис М. С. св. 83. стр. 153, 154.) Приповетку је написао д-р Јован Суботић, која је слушао говор. Живот. II. стр. 143.

да их оба међусобно привлачи. Србин се тукао и крвавио са Мађаром, али он осећа, да је човек од чисте крви мађарске кавалир, а то исто тешко да не осећа ово племе према „дивљем Рацу“, добром и поштеном Србину, опасном, ако га за срце уједеш.

Историк, свршујући опис ове симпатичне појаве и прелазећи на даље причање догађаја, у зебњи зар, да се не навуку црне облачине преко неба српско-мађарског, не може а да не усклikне: како је лепо, како је ведро небо над Угарском!

ДЕСЕТА ГЛАВА

Пештански програм

Српски политички програм, створен на збору у Пешти, није био противан мађарској државној идеји. Политика овога програма разликовала се истина од појмова већине мађарских политичара о грађанској равноправности, јер су српски прваци тражили грађанску равноправност праву и потпуну, но она није премашала границе државних закона, а право на истинску равноправност изводила је из државних закона, створених у годинама 1791 и 1792. То очито потврђује пештански програм, сложен у облику петиције, који гласи:

Срби признају мађарску народност и дипломатичко достоинство мађарског језика у Угарији; али захтевају, да се и њина народност призна и слободно употребљавање језика њиног у свима њиним делима и саветовањима законом утврди. (1)

Независност, слободу, и узаимну једнакост вероисповеданија са другим христијанским вероисповеданијама отечества; слободно устројење и управљање цркве; и обезбеђење црковног језика. (2)

Да се бачка епархија таки и пре нашег народног собора подпуни, а у будуће ни једна епархија преко каноническог времена упразњена да се оставити не сме. (3)

Да се наши манастири са своим притјажанијама у закон уведу, а одузета притјажанија да им се врате. (4)

Да се при нашим конзисторијуму пристави соразмерно число лица мирског стања са правом гласа у свим делима. (5)

Да се восточно вероисповеданије против сваког исповедателног нападенија, а највише против уније обезбеди; а цркве, које сад у вопросу стоје, таки народу источног вероисповеданија поврате. (6)

Слободно и независно устројавање и управљање школа наши и воспитанија народног. (7)

Право народни наш собор сваке године периодечески држати. (8)

Да се наш народни собор, кои је већ решен, незакосно сазове, и да се на овај од стране мирске сто, од стране клира двадесет и пет, од стране граничара педесет лица соберу, и то од ових последњих двадесет војничког, а тридесет грађанског реда буду. (9)

Да заседанија у нашем народном собору јавна буду. (10)

Право из народног собора свако захтевање народа Њином Величанству поднети. (11)

Право у собору нашем народном врховног надзирателља школа наших, и асистенте као таког названог народног, тако и школски фондова избирати, и слободно устроеније, управљање и разполагање народног фонда и свију свои фундација у монархији аустријској. (11)

Да се нашем архиепископу и епископима на државном унг. собору место и глас достоинству сходно по реду старешинства чина међу римски архи- и епископима даде. (13)

Да се член закона 10: 1792 обистини и Срби како при највишим и вишим управљајућим надлежатељствама тако и при судилиштама приставе. (14)

Да се Кикиндском и Потиском диштрикту право даде посланике у таблу станова и чинова са правом гласа шиљати. (15)

Уређење границе војене у смотренију црквеном, школском, војничком и политичком на основу слободе и своје народности. (16)

Да се Срби восточног вероисповеданија у смислу закона и државних и своих привилегија ослободе од давања десетка римском свештенству. Краљу верност! отечеству сваку жертву! Мађарима братску љубов!*) 17)

Овај програм је драгоцен документат српске политичке мисли. У њему је изложена основна мисао српске политике у Угарској, она мисао, којој је тежња одржати српску народну индивидуалност, сачувати српско народно ја. Но основна мисао српске политике у Угарској јавља се овде у новом, модерном облику — у тако лепом, тако зрелом компромису са мађарском државном идејом. Срби признају мађарску државну мисао, признају мађарском језику дипломатску, државну важност, а само за своје унутрашње ствари траже слободну и законом гарантовану употребу свога језика.

Програм овај уз то још лепо казује, како и српски политичари траже реформу свог народног живота, јер, тога ради, желе здраву организацију своје народно-црквене автономије.

Како ова тежња стоји у лепоме складу са реформаторским покретом у Европи и са тежњом мађарског народа за реформом Угарске! И заиста, зар би се дала замислити потпуна реформа Угарске без унутрашње реформе појединих народности. Јест, та реформа требаше бити допуна реформи, на којој су Мађари свом силом, бавећи се искључиво својом нар дном реформом, толико година радили.

Није мање утешљиво и то, што су Срби тежили за реформом у либералноме правцу, што се види по оним тачкама програма, које траже јачи

*) Српске Новине, 1848 бр. 21. (С. Н.)

утицај световњака у народно-црквеној автономији и реформу границе у савременом духу.

Така је била у први мах политика српска. „У први мах“ вели Суботић за политичко расположење „било је одушевљење чисто и опште,“*) а историк, који хоће једном речи да карактерише политику српску, исто тако може мирне душе рећи: да је и ова била чиста.

---

*) Живот, II. стр. 83.

ЈЕДАНАЕСТА ГЛАВА

У народу

Бурни и ненадни догађаји у српским људима и у маси српског народа, нарочито међу Србима у Банату, Бачкој, Срему, Славонији и у Хрватској, учинили су бујну струју. Народ се усталасао као голема вода, кад је дохвати вихор ветар. Таласи су на површини правили високе брегове и хватали до самога дна.

Револуција има велику моћ у гомили. У њој је мисао револуције увек скривена као жар у пепелу. Треба само ветра, да распири пепео, па пламен одмах букне.

А и поље јавног живота српског беше пуно сумпора. Народ је незадовољан. Тишти га моћнија политика, притишњава га, нарочито у граници несносно социјално стање. Народ очито хоће да скине са себе стару, прљаву кошуљу, хоће преображаја, што му се не да.

К томе је Србин сангвиник, прима утиске брзо, брзо пада у ватру, у одушевљење. Србин је, како се обично вели, као Француз, слама, која брзо букне.

И букнуо је.

Али не плану као револуционар, но огрејан новим сунцем слободе, ради нове среће Мађара и Угарске, оживљен надом на свој бољи живот.

Било је нѐгде и кривог схваћања нових, ненадних догађаја, али је ово и природно и изазвано тешким дотадашњим стањем. У Земуну се народ у силној множини скупио (22. III) пред варошком кућом пред вече и ту викао тражећи слободу и олакшицу стања свог. „И како је ова смутња“ пише дописник Србских Новина*) „почела бити све опаснија показивати се, па да би се само народ стишао, буде му по вољи учињено, што год је тражио.“ За тим је два дана доцније прост свет навалио на бродарску станицу, где би грдну штету учинио, да га паметнији нису на мир склонили. Слично је било у Панчеву. „Јуче бијаше овде буна“ пишу 22. III. истим новинама „и ако се и није намеравала. Грађани су хтели само неке тачке молително предложити, чега ради је њих 200 одређено било. Доцније пак скупило се до 600 људи, који огорчени због узвишеног данка успале се и сав магистрат од градоначелника до писара, изузимајући синдикуса, преображавати почну. Два су чиновника једва живот спасла, но били су довољно испребијани. ...Међу тим јуриле су жене блатом, обраницама и метлама војничког комесара Лангеталера, који је највише крив, што се данак повисио.“

И сам се патријарах Рајачић бојао, да се народ не распали. Добро је он знао, како је у народу, и имао је разлога да се боји. С тога је карловачка конзисторија издала распис, који је већ неколико

*) С. Н. 1848. бр. 22.

дана (23 III.) после бурних догађаја у Пешти отправљен из Карловаца на све општине. Прикључења у престономе граду, а нарочито она у Пешти, каже се у распису, показаше свој утицај и на овдашњу војничку крајину, и раздражише духове граничарске и дадоше повода разним кривим тумачењима. Колико ће њихови резултати на границу даље утицати, показаће будућност, али је прека дужност свију надлештава, да већ унапред сложно свима срествима пораде на одржању законитог мира и поретка.*) Још се из тога акта види, да се и генерал Храбовски обратио на свештенство, да се брине за мир.

Но уз ово појмљиво схватање великог догађаја далеко је јаче било оно интелигентно, зрело, идеално појимање слободе.

Народ у провинцијалу био је за братство са Мађарима. Граничари су хтели развојачење крајине и присаједињење или Угарској или Хрватској и Славонији. Народ је у граници тражио: српске магистрате, укинуће војничке власти а наоружање као под последњим деспотом, устав за границу, укинуће феудалних одношаја, човечнији криминални закон, слободу штампе, укид контумаца, слободу народног скупљања, састајање сабора сваке треће године, слободу промене закона, постављање Срба у виша звања, устројство општина на основу слободе и народног живота, слободу заната и трговине, да у Новом Саду буде митрополија, Матица и друга звања, која се односе на средоточност српског народа.**)

*) По протоколу црквеном општине у Батајници.

**) С. Н. 1848. бр. 21.

Народ је заиста био надахнут искреном љубављу за Мађаре и за остале народности.

Уз то, што су се многи прваци вратили из Пеште са мађарским и српским кокардама на прсима, у првим свечаним данима истицаше се поред српске застава и мађарска. Радост беше по свуда у народу. Држаху се на све стране молебствија и благодарења као да је на земљу сишао нови месија. У Темишвару су православни Срби и Романи са немачким и мађарским католицима скупа држали благодарење.*)

Осниваху се грађански одбори по примеру пештанског. Исто тако и гарде народне. И Нови Сад је радио на томе, да устроји таку гарду.

Напоредо са одушевљењем почела је и политичка акција. Општине састављаху молбенице, у којима исписиваху своје жеље. Прве су молбенице слате под утицајем пештанског одбора, те су и биле у духу пештанских петиција састављене. Пештански је одбор јавио свима општинама, шта да се по закључцима збора тражи и позвали су све на одбрану народних права.**)

*) Horvath M. Fünfundzwanzig Jahre aus der Geschihte Ungarns. Aus dem ung. übers. von Joseph Novelli. Leipzig 1867. Bd. II. стр. 601.

**) С. Н. 1848. бр. 21.

ДВАНАЕСТА ГЛАВА

Хрватство

Застаћу за један час у описивању и тумачењу догађаја у оном делу нашег народа, који сам себе зове српским именом, и са неколико речи казаћу, шта се у ово време збило на западу међу нашима, међу онима од нас, што се зову Хрватима. У овим великим догађајима многи су наши интереси заједнички, те је и акција била заједничка.

Заједница наших интереса поњатна је ради више разлога, а нај јачи од ових лежи у културном развоју Хрвата пре Буне.

Сунце модерне мисли народне озарило је својим топлим зрацима слабачко и дотле потиснуто хрватско племе, те је и у њему наступио живот нов и млад. Колико је ово племе било мало и несамостално, живот његов добио је извесну бујност, а правац његовога развоја био је добар. Ваљаност тога правца састоји се у томе, што они велики људи, који су све своје силе уложили у стварање новог, модерног Хрватства, међу њима у првоме реду Гај, нису оделили Хрватство од матице народне, но су га са овом чврсто спојили. У првоме је реду узет за основ књижевног језика најлепши

говор српског језика, а и у другоме се реду живо прихватало оно, што је опште народно. Тако је Хрватство сисало здраву храну из снажних груди опште народне мајке и кроз ово сваки дан је све више јачало, док се у ово време није развило у здрава, кршна младића.

У ово је време струја илирска била представник културних и поличких идеала Младохрватства. Њезина се акција састојала у томе, да под именом Илирства стоји цело српско племе. управо да Хрвати постану матица Српства и ради тога је настала, да у својим теоријама изједначи интересе обадва дела народна. Отуда, међу осталим, слога у ово време.

Још пре него што је наступила Буна, Хрвати и Срби су у слози. Хрватски певачи походе Нови Сад, матицу угарских Срба.*) Када су у Хрватској и Славонији наступили избори по жупанијама, и ту се и једни и други слажу, верно служећи начелу народности. По том борбу илирских посланика у дијети прате Срби са толико топлине и интересовања, као да је по среди њихова рођења ствар. Кад је наступио раздор међу Мађарима и Србима, веза српско-хрватска постала је још јача, јер је био раздор и Хрвата са Мађарима.

Раздор између Хрвата и Мађара био је већ на дијети готов. Илирске су тежње наилазиле на отпор мађарски. Већ при расправи о индигену добацио је Кошут Ожеговићу, да међу Хрватима и Мађарима може само мач решити. Шта је природније, но да су Срби, кад је и њима позније

*) С. Н. Н. 1847.

ватрени Кошут добацио готово исте речи, пошли оним путем, којим и Хрвати.

Ови се, чим се прочу за догађаје у Бечу, Пожуну и у Пешти, узбунише, а Загреб постаде врело покрета. Ту се састави депутација одличних грађана. Ова вођена Иваном Кукуљевићем оде пред градско заступништво, и тражише да се одмах сабор сазове, да се помоћу њега траже стара права и да се краљу у Беч пошаље депутација са народним захтевима.

После овога је наступила велика агитација по унутрашњости земље, па и међу Србима. Ради тога се већ пре конца марта (25./III.) скупи у Загребу велики број родољуба хрватских из свију крајева, и ови већаху о томе, шта ће и какве ће жеље краљу поднети. И договорише се, да траже: да им се даде бан, који ће бити глава одговорног министарства, народна војска под изабраним војводама, народни језик у управи и у школама и да се укину крајине. Људевит Гај предложи лице за бана, што збор одушевљено прими, а то лице беше Јелачић.

Тако Хрвати изабраше бана, човека, који је енергично прекинуо са Мађарима, аустриског официра, који је у оно време, кад је депутација у Беч стигла, био од цара и краља за бана потврђен.

ТРИНАЕСТА ГЛАВА

Увод у крваву историју

Враћајући се на причање догађаја у Угарској, затичемо овде промену. Ведро небо над Угарском стало се облачити. Почиње она позната трагедија, која се развија из опаснога конфликта два дивна, два јуначка народа. Настаје увод у крваву историју. Историја не питајући ни за чије осећаје тражи, да се испуне њезини закони, она историја, што је натоварила српском племену у Угарској тешко бреме, под којим, клецајући, ради борбе за своју екзистенцију, долази у вечни конфликат са народом, који је врстан као и он, тако племенит, јуначан.

У брзо се после првих мартовских догађаја нашло међу Мађарима људи, који су лојалне захтеве српског збора стали рђаво тумачити. Њаријев говор не би влади повољан.*) С тога пет српских првака, и то Павле Трифунац, Исидор Николић, Теодор Павловић, Ђорђе Стојаковић и Јован Суботић дадоше у кошутовом „Хирлапу“ изјаву, у којој објаснише српске тежње. Они, веле, неће одцепљење но реформу. Под „народном скупштином“ мисле раширење народног и цркве-

*) Суботић, Живот, II стр. 84.

ног сабора, по узору на евангеличке конвенте. Они желе, да процвета нова Унгарија.*)

Кошутов је лист ову изјаву симпатично пропратио, али је тих истих дана, као из ведра неба гром, пала изјава нових министара, у којој веле: да не могу и да неће трпити, да у Угарској постоји други народ или народност осим мађарске.**)

Још сувише мађарска омладина запрети, да ће прваке збора на парчад исећи, а одборници одбора за сигурност изјавише првацима, да им ни зашто не могу добри стојати.***) Па и сам министар Семере изјави једноме од српских првака, да ни сама влада није у стању појединим члановима српске скупштине пружити сигурност против напастовања у изгредима.****)

Ово је први облак, који је преко ведрог српског-мађарског неба прешао, прва варница, која је међу Србе, у тај сухи барут, пала.

Вест о изјави министара и о непријатељском расположењу мађарске омладине, вели савременик Суботић, раширила се брзо као муња међу Србе и већ тада хтеде неколико тисућа људи из Шајкашке похитати у Пешту, да освете или помогну своје.

Непријатна ова вест није деловала само на срце но и на политику.

Већ на неколико дана после ове кобне изјаве опажа се промена српске политике у Банату.

Оно Панчево, што је пред ову изјаву закљу-

*) С. Н. 1848 бр 23 стр. 109.

**) Subbotić J. Authentische Darstellung der Ursachen, der Entstehung, Entwicklung und Führungsart des Krieges zwischen den Serben und Magyaren in J. 1848. Agram 1849 c. 10.

***) Ibid. стр. 10.

****) Суботић, Живот, П. стр. 84.

чило и тражило од цара, да престане граница и да се узме угарски устав,*) оно Панчево, чије изасланике није могао темишварски генерал наговорити, да не теже за сједињењем са Угарском, ради саде: да се сав Банат, Бачка и Барања одцепи од Угарске и са Хрватском сједини.**)

У народу се јавља после ове немиле згоде антагонизам према онима, чије су кокарде до скора на топлим грудима носили, чију су заставу уз лепу српску истицали. Одушевљење за Мађаре охлади, наде на њихову уставност разбише се као шарена кугла од стакла. Српске новине као израз онога, што се мисли и осећа, почињу се пунити огорченим изјавама против Мађара. Ти се дописи јављају нарочито у београдским листовима, који драговољно отворише своје ступце огорченој браћи.

Као веран кроничар а ради разумевања развоја ситуације, ма и са извесном тугом, ја ћу навести неколико горких, јетких речи против Мађара.

У једноме допису Српских Новина***) каже се међу осталим: „Нашој народности опасност грози и ми смо неизбежимо пропали, ако се у овом одсудном тренуту не будемо умели владати и на брзу руку од потопа мађаризма уклонити. Ту оклевање и толико околишење не помаже него може још̃те здраво шкодити.“

У истоме броју београдских новина пише Србин из Бачке поклич Србима, који у аустријском царству живе, па вели: „Мађари су, забо-

*) С. Н. 1848. бр. 22, допис од 11|23. Ш.

**) С. Н. 1848. бр. 24. (допис у Додатку).

***) 1848. бр. 27. (допис је из Новог Сада).

равивши толике услуге, које смо им у дане нужде и невоље њихове учинили, заборавивши Бранковиће, Бакиће, Јуришиће, Кнеза Павла, и многе друге јунаке наше, који су за слободу Угарије крв проливали, и не обзирући се на дану нам од краљеви њиова реч, народност нашу угушили и сасвим искоренити ју наумили. Они су у црквеним и општинским протоколима нашим језик свој место прекрасног нашег матерњег језика српског увести заповедили, они у школама нашим језик свој намећу, они су предлагали, да се црквене књиге наше на мађарски преведу. Они народност нашу, — они нас пол други милион људи за народ непризнају, а о магистратима нашим и војводи ни спомена нема. Пак јесмо ли браћо! зато изрод какав, а не народ, што нас Мађари за такови не познају? Не; ми имамо наш језик мужествен и умиљат, ми имамо своје обичаје, које смо од старине верно задржали, ми имамо нашу повестницу пуну славе и части, ми имамо споменике наше у народним песмама нашим, какве ни један народ нема, и по томе смо ми народ, хоће ли се Мађарима или неће. А кад могу у Ческој, кад могу у Ердељу више народности једна поред друге мирно и срећно живети, зар је то у Угарији немогуће?“

После ових интимних, после ових тако топлих речи обраћа се у покличу граничарима са овим речима: „Још имам и на вас неколико речи мили наши Граничари! дични поносу рода нашег! Знајте да од вас Мађари највише решпекта имају, но баш за то највише се брину, да вас у своју мрежу улове. Они ће вас, као што ми је известно по-

знато, својом конштитуцијом нудити, своју слободу, једнакост, братинство и Бог зна још каке лепе ствари подносити, пак ће још и то додати, да се ви код ваше куће у соби вашој, при огњишту вашем слободно и србски разговарати можете; — а за све ово знате, колико ће од вас захтевати? ништа више него само да се ви не зовете србским народом, већ мађарским, да се у свима јавним делима њиовим мађарским језиком служите, да вам они мађарски пишу, а и ви њима тако; да кад вам се син или ћерка роди, пак им ви лепа имена „Стева“ и „Јеца“ дате, да се у протокол црквени „Пишта“ и „Ержа“ упишу, да вас помађаре... Сложите се с нама, с браћом вашом, који се нећемо мађарити ни за царство небесно.“

Падаху крупне речи.

Но још беше наде, а струја против Мађара не беше још сасвим овладала народом српским. Историја бележи у сред овог огорчења на Мађаре један зрео и промишљен покушај српских првака, да се у својој политици држе начела мађарске уставности и државне мисли.

ЧЕТРНАЕСТА ГЛАВА

Новосадски програм

Појава антагонизма према Мађарима испрва је једна од појава опште политичке кризе у народу. Она још не беше концем марта и почетком априла овладала духовима, као што ни један принцип, осим неодољиве тежње за слободом, ових дана још не доби превласт над најширим слојевима српскога народа. У народу је било врење, и у томе врењу било је више начела, од којих су једно у овоме крају друго у ономе у превласти било. Кризу ову политичку лепо карактеришу ове речи Српских Новина; „Једни биргермајстора и писара, други кнеза и натароша трећи школског надзирателя збацујемо, једни попа и проте намештамо, а други ђерме кваримо. Једни и не познавајући Мађаре и њихово тежење, таки су готови да без сваког задржаја њима присјединити се, други веле да је боље Хрвата држати се. Пештанци једно, Новосађани друго, Вуковарци треће, Румљани четврто а Граничари пето и сваки особито нешто захтевају.“*)

Ова је појава сасвим природна. Слободан по-

*) С. Н. 1848 бр 27. (Додатак.)

литички живот српског народа био је још као чедо у повоју, а његово је рођење наступило тако ненадно.

Но уза све то ипак се начело братства са Мађарима и примања нове мађарске уставности дуго борило за живот и у сред ове акутне кризе, у сред ове борбе разних начела јавља се напоменути сјајан покушај, да се то начело политички оствари.

То чине новосадски Срби концем марта и почетком априла.

Нови Сад је у ово време постао знаменит у Српству и у народним је стварима почео предњачити. Рад и политика Срба новосадских се сада после пештанске тражње, може узети као политика српске интелигенције. Нови Сад је у ово време, вели Полит у „Успоменама“, као слободна кр. варош био нека врста мале републике, у чију се самоуправу нико није мешао. У оно доба „пургери“ слободне кр. вароши били су као нека врста племића, а „комунитетлије“ нека врста патриција. Био је у оно доба друштвени живот у тим слободним кр. варошима, да се шта боље даје тешко замислити. То су била права „добра стара времена.“ Трговине, занати, промет — све је добро ишло. Срби су се у оно доба у варошима обогатили и заузимали угледан положај међу другим народностима. Пореза је била тако мала, да није ни у какав обзир долазила. За занатлије је у оно доба било златно доба; у Новоме Саду је у оно доба било преко десет цехова српских. Колико је благостање било може се судити по томе, што је барјак ћурчијскога цеха стао до шеснаест хиљада фо-

рината. При том благостању грађанства било је весеља на све стране, особито на салашима и у виноградима. Поред благостања напредовала је и образованост. У оно доба у наших трговаца могао си видети приличну библиотеку. Српско грађанство је у оно доба владало Новим Садом. У старије доба била је слога са Немцима, али на скоро, пред Буну, слога се поремети, јер су се Немци почели слагати са новом струјом мађаризације, дочим су Срби били противници те струје. Мађаризација у Новоме Саду почела је на четири до пет година пред буну. Но у исто доба почела је и струја словенска. Срби ђаци, који су били на наукама у Пожуну и који су били у додиру са родољубима словачким, а на име са Штуром (међу тим ђацима био је и Светозар Милетић) распростирали су идеју Словенства и Српства.*)

У томе и у такоме Новом Саду састала се три дана после злокобне изјаве мађарских министара (15. 27. Ш.) српска црквена општина и сложила је захтевања своја у шеснаест тачака. Њих ради јединства у захтевима, послала је на две стотине општина српских.**)

Захтевањима овим претходи кратак али језгровит историски увод. Почиње са речима: „У овим светчаним, од века незапамћеним и до века незаборавимим данима, кад се народима права, која Бог заповеда, здрави разум налаже, достоинство човечества, слобода и собратска једнакост изискује, у до сад нечувеној мери деле, — нека

*) Полит М. Успомене из године 1848—1849. У Новом Саду 1889. (Из „Браника“.) стр. 10—15.

**) С. Н. 1848. бр. 25.

буде дозвољено и једној, по броју многочисленој, по хр̑абрости чувеној, по верности и патриотизму непревосходној части житеља и грађана Мађарске, нека буде Србским и прочим возточног исповедања отечества синовима дозвољено, жеље и молбе своје оним просто — и благодушием, које је Србину свагда својствено, предложити.“*) За тим се спомиње, да су Срби почевши још од Беле IV били на ову страну позивани „од браће Мађара и њиови закони краљева“, а „условија овог преселенија била су та: да Србин крепком мишицом својом ово отечество од општи непријатеља брани.“ Спомињу се српске привилегије од године 1690., 1691. и 1695., и њихове потоње потврде, па се долази на законски чланак 27. год. 1790|91., којим је као и другим законима а нарочито пак 1439. год. чл. 25-им, Матије декрета 5-ог чланом 3-им, Владислава II. декрета 2-ог чланом 45-им, царско и земаљско обећање дато: „да ће у смотренију верозакона и језика свога независим и совершено обезбеђен бити; да ће имајући свог деспота, као главу народа, из средине себи не само вождове, вицевождове, не само митрополита као главу цркве, епископе и свештенство, него и магистрате своје бирати, да ће од црквеног десетка сасвим ослобођени бити; да ће се дела народна вообште, а наимено дела цркве, школа, манастира, народног, неприкосновеног фонда и проч. средством собственог, народног Собора, и собствене придворне канцелларие отправљати.“ Да су Срби од своје стране услове погодбе верно испунили, и да су

*) Сербскій Лѣтописъ, 1851., частъ I., књига 83. стр. 113, 114.

вазда верно цару и отачаству служили, сведоче јуначке кости, разастрте по бојиштима од Париза до Москве и од Балкана до Берлина. Међу тим су многа јавна и света обећања српском народу неиспуњена остала, многа поречена и натраг узета. И од свију тих права „остала је још једина сенка тако назови Собора народног, кои се врло редко, неизвестно, често у полак столетија једва једаред сазива“, па се ограничава само на избор митрополита. Сада остали народи иште и добијају права, каква никад до сад имали нису, а Срби не само да не траже нових права, но и неких старих права „строго испуњење“ не захтевају, јер је први и најглавнији основ њихових тежња: срећа и напредак отачаства; тога ради они хоће најтешњи савез и слогу са драгом браћом Мађарима, којима за љубав „једнобразија државног“ признају првенство и владу језика и народности „у свима, општедржавним и општеотечественним отношенијама.“

Првих шест тачака новосадских захтевања траже оно, што траже првих шест пештанских тачака. И у осталим тачкама се тражи од прилике оно, што се тражи и у пештанским захтевима. Оно, што је у новосадским захтевима више, навешћемо. Тачка 7. односи се на сабор и гласи:

Да се народни сабор сваке године 1|13. Септембра, као на ново лето наше цркве, стално, и без сваког предварителног, вишег дозволења и сазивања у Новом Саду, као најважнијој нашој општини, држи, да у избору посланика на овај сабор сви они учествују, кои данак парламентани плаћају.

За број посланика (тачка 8.) тражи се исто као и у пештанским захтевањима, но „такођер од стране Далмације 10 да буду.“ А за сазив првог сабора се каже: „да се исти народни сабор што скорие, и пре него би се садашња диета разпустила, или на сваки случај пре, него би се доидућа наново сакупила, сазове.“

У тачци 9. тражи се саборско устројство. Гласи: „Да заседанија у нашем народном собору јавна буду, круг пак и предмети дејателности, као и цело устроенне његово, кое ће први будући собор израдити, да се на државнои дијети артикулирано узаконе.“

О граници се у новосадским захтевањима више каже него у пештанским. О томе говори тачка 14 и 15., које гласе: „да у војеној граници сва дела цркве и школе, као и приставение директора, од народног собора зависе. У осталом да се воена граница и у смотренију политичном уравља са свом осталом краљевином: по томе укинувши и у граници свезу феудалну, као што је и за сав у краљевини досад под Урбаријумом стојећи народ већ укинута, да и граничар получи право собствености на земљу, коју притјажава, и да ужива и све друге слободе, које цела остала краљевина по новим законима има. — Да у смотренију војничке службе граничари само онда, кад ову дејствително отправљају, војеном закону подлеже, пак да и у овој служби сва она права имају и уживају, која ће народна гарда у осталој краљевини по новим законима имати, наименно пак да граничарско воинство себи своје официре бира, с тим више, што је исто прааво наш народ, оружием служећи, и

пре тога по милост: привилегиама уживао, пак му је то у теченију времена одузето.“

Оно, што се у Пешти тражило, (тачка 11.), да сабор наш може свако захтевање краљу поднети, не траже Новосађани. Они у последњој тачци (16) траже: „Да се члан 1844 у смотренију прелазка из римокатолическе у другу христијанску веру, и у смотренију смешани бракови и на наше исповеданије артикуларно простре.*)

*) Сербскій Лѣтописъ, 1851. ч. I. кн. 83. с. 113—120.

ПЕТНАЕСТА ГЛАВА

Слобода политичка и народна

Кроз новосадска захтевања провлачи се као црвена нит основ на мисао српске политике. Ова захтевања нису управо ништа друго до ли допуњен програм пештански. И њихов је смисао тражење гаранције за српску народну индивидуалност, а признавање мађарске државне идеје. Но овај је програм, у обзиру на пештански, још много значајнији за то, што је поникао у средини народној, а у највећој српској општини и најпунијој интелигенције, за тим што је створен у време пошто се охладило прво одушевљење мартовско, а почео наступати у народу антагонизам против Мађара.

Једна је депутација однела захтевања у Пожун и предала их дијети (8./IV.), која је била на концу свога рада. Било је девет чланова у депутацији, међу овима начелник новосадски Јован Камбер, чувени прота Стаматовић, угледни трговац Јован Полит, стара виђена кућа и млађани, ватрени Ђорђе Стратимировић. Депутацију је предводио Александар Костић.

Дијета је примила депутацију. Александар Костић предао је захтевања и пропратио их са неко-

лико речи. Већи део српских жеља, рече, сабор је већ драговољно испунио, али Срби имаду још неких, које се подносе дијети. Срби су, изусти на крају говора, још загрејани надом на Мађаре, спремни за Угарском и за Мађаре и живити и умрети.*) После ових речи прочитана је петиција. А кад читање би готово, цела дијета управи погледе на Кошута. Оно, што ће овај рећи, казала је дијета.

Тада се диже Кошут и стаде говорити. Упозори прво на закон о верској једнакости и рече, да су тиме и српске жеље испуњене, а што се тиче детаљне примене овога начела, о томе ће решавати други сабор, основан на начелу народнога представништва. За тим каза, да је сада по закону свакоме пут отворен и у сабор и у звања без обзира на то, којим језиком говори и богу се моли. Сада је штампа слободна, а то је средство, којим може разум из најнижих кругова поштовање целога народа извојевати. Сада може постати министар и онај, који српски говори, само ако ужива народно поверење. Што се тиче захтева о граници, они се за двадесет и четири сахата не могу испунити.**)

Депутација са овим није задовољна. Мађарски историк Тим признаје, да су Мађари депутацију требали боље предусрести.***) С тога депутирци покушају, да се са Кошутом лично споразуму, па

---

*) Horvath, op. cit стр. 623.

**) Horvath M. Op. cit. стр. 642.

***) Thim Jozef. Delmagyarorszag önvédelmi harca 1848—1849 — ben Budapest 1887. стр. 13. (Ово је најбоље мађарско дело о српској буни.) Г. д-р Станоје Станојевић, доценат у Великој Школи, помагао ми је при употреби овога дела.

се ради тога после седнице нађу с њиме и узеше објашњавати своја права.

„Ми вам обраћамо пажњу на то“ рече један депутирац „да Срби имаду свето право употребе свога језика. Ако ће нам то Мађари признати и ми ћемо њих признати за народ и с њима заједно живити.“

„Шта мислите под народом?“ запита Кошут.

„Ми сматрамо под народом“ рече депутирац „племе, које има свој језик, своју просвету и самосвест, да ово одржи.“

„А зар ви не знате“ рече Кошут „да сваки народ треба да има и своју самосталну владу?“

„Ми не тражимо толико“ рече други депутирац „јер ми мислимо, да један народ може живити под више влада, и да опет више народа под једном владом живити могу, за оно је пример Немачка, за ово Ердељ.“

Но Кошут никако не признаваше у Угарској више народа од једног.

„Време ово“ рече један, и то беше млади, темпераментни Стратимировић „довешће до отвореног раскидања, ако се Југословени преваре у својим очекивањима. Ако нам признање наших права оспори Пожун, ми ћемо их на другој страни тражити.“

После ових искрених, ових фаталних речи, рече Кошут: „У томе ће случају решити сабља!*)

Пуче међу Мађарима и међу Србима. Пренагљене речи рашчуше се електричном брзином по српском народу. Народ се огорчи.

---

*) Thim Joszef. Op. cit. стр. 13—15.

„Тако дакле Мађари нас изазваше на мејдан“ пише поводом овога београдским новинама дописник из Новога Сада. „Србин није никада бегао од ватре, па неће ни сад, но ћемо се јуначки огледати с онима, који неће љуцки... Иде Видовдан!“ *) Два дана доцније пише дописник из истога места истим новинама: „Овде као и у осталим местима, где Срби живе, највеће незадовољство влада, особито од оно доба, од како је депутација новосадска са дијете дошла.“ По усменом причању старине Радака из Кикинде огорчење је дошло до врхунца и омладина је одмах иза тога конферовала о агитацији за Војводину. Појединци су били у највећем огорчењу. У ово је време један Сомборац самртним мукама желио да оздрави само за то, да пође у Нови Сад и у Срем и тамо агитује против Мађара.**) А када је депутација новосадска свечано дочекана и кад је тим поводом сво тамо при дочеку скупљено Српство осетило и сазнало, да се мора само у се поуздати и да је пукао јаз између нас и Мађара, један сиромашак у гуњцу толико је био народном стварју дирнут, да је, утирући сузе рукавом подераног гуњца, тражио, коме да приложи за народну ствар према својој сиротињи велику своту.***)

Србима наравно није олако падао расцеп са Мађарима. Они су имали добре очи и видили су

---

*) С. Н. 1848. стр. 171.

**) С. Н. 1848. бр. 30. I. Додатак (допис из Сомбора.) Тај се Сомборац звао Милан Керовић.

***) С. Н. 1848. бр. 31. I. Додатак (допис из Новога Сада.) Депутација се вратила (3. IV.) на Лазареву Суботу. Поздравио ју је адвокат Рајић.

до на дно амбиза, који је пред њима пукао и тако грозно, као чељусти страшне аждаје, зјапио. Но тако је морало бити. Народ мој, под силном тежњом за одржавањом своје индивидуалности, гледајући у страшни амбиз нити беше толико малодушан, да се страши, нити је ма за час сметнуо с ума ону политичку максиму, по којој слобода политичка не мора увек бити слобода народна, но што више да често пута слобода прва може постати гроб другој.

Срби су хтели и политичку и народну слободу, али су Мађари нудили само прву, истичући звучним фразама политичкога стила, да ова садржи у себи и ону другу. Но фразе се у Српству нису примале, јер мисао народне слободе, унутрашње независности, беше срасла са крвљу и костима српским. Срби су за ово били спремни и врелу крв своју просути. „Ми хоћемо унутрашњу независност“ пише у ово време један из Карловаца. „Ако би Мађари покушали противити нам се, сви да будемо готови оружја латити се, и нашу унутрашњу независност одбранити и обезбедити.“*)

Судар је морао наступити. Два политичка начела, имајући свако за собом фанатичних присталица, испречила се беху једно другом. Сцена између Кошута и српске депутације само је инкарнација првог судара тих двају начела.

И ако историк, признавајући власт закона историских, са резигнацијом мора рећи за све ово, да је тако морало бити, не може а да бар на

*) С. Н. 1848. бр 33. I. Додатак.

уста дописника из Турског Бечеја не пусти болни, прекорни јек: „да је Кошут путовао и по свима народима, као што је по туђим земљама; и да је боље познао народе живеће по Угарији, јамачно не би мислио, да је тако лака ствар, претопити све народе у народ Мађарски.“ *)

---

*) С. Н. 1848. бр. 31. Допис из Турског Бечеја од 16. априла

ШЕСНАЕСТА ГЛАВА

Војводина

Расцеп са Мађарима учинио је, да огорчење на њих, којега је већ дотле било у народу, постане опште. Општа огорченост имала је пресудан утицај на политику. Политика се убрзо разбистри, као вино кад преври, и једно начело почиње освајати народ.

То је мисао Војводине српске.

Ова је мисао прокламована на шест дана после бурне сцене у кошутовом салону, а у седници црквене општине карловачке, и на месец дана доцније цео је народ био за њу на Мајској Скупштини, истакавши ју као свој политички програм. За ту је идеју и мач потегао, водио тежак, крвав, грозан грађански рат.

Овај политички програм не беше управо друго до ли нова метода у борби за одржавање индивидуалности народне. Свакако је то уједно и ренесанс старе државне мисли на земљишту угарске круне, оне мисли, која се с обзиром на врховно начело државе светог Стевана јавља у нарочитом облику.

Државна мисао у српскоме народу увек је била, и никаква тешка времена ју не могаху у души народној избрисати. Кад год је згодна при-

лика наступила, та је идеја овлађивала јавним животом.

Пошто је пропало српско царство, деспоти српски у Угарској беху представници српске државне мисли. Кад нестаде деспотства, прва згодна прилика даде њиховој мисли живота. Било је то на концу седамнаестога века, кад се цео народ у савезу са Леополдом диже на Турке. У то се време државна мисао јавља у лицу Ђурђа Бранковића, онога деспота, што га ми грешни потомци, имајући на уму више форму но суштину ове појаве, називамо деспотом лажним. Њега је сам цар признао за деспота, па и тада, када је овај лишен личне слободе, и када се многобројни народ на земљиште угарско преселио, деспотство је од стране цара и краља угарског у начелу признавано тиме, што је на место слободе лишеног деспота или војводе у народу дат подвојвода. А кад нестане и по други пут српског деспотства, српска државна мисао и по трећи пут јавља се на темишварском сабору, кад Срби угарски тражише одвојено земљиште за себе.

Па ево и четврти пут прилике и људи пробудише мисао ову, и за њу се цео народ заложи.

Узроци су њезине појаве јасни и разумљиви и ја ћу покушати да опишем, како се она у овој прилици будила.

Оно, што је народу у души зарезано, понајлак оживи. И тако још пре мартовских догађаја налазимо извесну изјаву, која опомиње на мисао Војводине. Српске пештанске новине*) још у ја-

*) С. Н. Н. 1848. с. 31.

нуару 1848. завршујући извештај о борби народњака са мађаронима у сремској вармеђи веле ово: „...а ако Мађарони незнаду, куд Срем принадлежи, онда ћемо искати, да за себе буде самостална деспотовина Сремска, Herzegthum Syrmien, као што се у Бечу и у варадинској команди и данас зове.“

Притисак је оваку мисао све више износио на тапет. Незадовољство, које је наступило иза одушевљења мартовских дана, још је јаче ову мисао истакло.

Из једре средине самога народа, из границе, стижу прве вести о политичким захтевима, које нас сећају на мисао Војводине. Граничари већ у марту траже, да буду наоружани као у време последњег деспота.*)

Новине убрзо по расцепу са Мађарима почињу агитовати за ову мисао. У једноме чланку београдских званичних новина, у којем се говори за састанак српског сабора, каже се ово: „Кад се сабор од законо опуномоћени посланика српски састави, онда таки треба изабрати себи по староме обичају поглавара т. ј. деспота, који је осим привилегија наши и у самом законику унгарском познат. Сад је већ политичко призрение, по ком је српски деспот без сваког узрока затворен, са свима подобним насилијама изветрило, и тога ради неће се овом кораку српском никакве сметње полагати.“**)

У истоме броју се агитује за обезбеђење српске народности, па се вели: „Језгра пак свију тежња наши нека је та, да се земље оне, које

*) С. Н. 1848. бр. 21.
**) С. Н. 1848. бр. 27.

смо ми освоили и сачували, а то је Срем, Бачка и Банат, као од старина наше, и сад за наш територијум признаду, да у тим сваке године наш народни сабор држати, у том сва дела наша одправљати, да наше магистрате и војводу из своје средине сами изабрати можемо, и да ту српски језик, језик деловодства буде."

Агитација је у новинама била врло енергична; новине су све пуније и пуније речи о Војводини. Са свију страна доносе дописе и вести о томе; доносе их из најзабитијих села. Дописници уверавају, да народ чезне за Војводином. Дописник из Деспот-Сентивана вели, да је за четрдесет година искусио, како народ чезне за деспотима и деспотицама и радо деци надева имена: Деспа, Деспина, Деспотовић, Деспинић, Ангелина Ангелић.*)

Мисао Војводине почиње да чини у народу кризу сличну оној, која се огледа у тежњи за сабором и реформом и сличну кризи првих мартовских догађаја. На све стране је сада ова мисао оживила, те је историк готово у недоумици, кога да означи као најважнијег пропагатора ове мисли.

Неправда би се учинила српској омладини, кад се не би забележило, да је и она била ватрен пропагатор ове политичке мисли. Савременик догађаја, недавно упокојени барон Живковић приповеда у своме сећању на оне дане, да је српска омладина у Пожуну, где је и он тада учио, на збору своме одлучила радити на ускрснућу, српске Војводине. Стари барон приповеда о томе акту омладине ово: „У то време била је као на другим ви-

*) С. Н. 1848. бр. 26.

шим школама тако и у Пожуну српска омладина са својом читаоницом, која је од времена до времена и своје састанке и седнице држаћа. У њој се тада налазили Светозар Милетић, Богобој Атанацковић, моја маленкост и многи други, којих се више не сећам; а често нас је посећивао, као и ми њега, гласовити и славни словачки родољуб Људевит Штур, бивши тада заступник на угарској дијети. Видећи ми Срби, како „браћи Мађарима“ олако све за руком иде, што год у народно-политичком погледу, у интересу угарске краљевине замислише и закључише, састадосмо се и ми у нашој читаоници на договор: е да ли би сада и ми — овострани Срби — требали шта да предузмемо и да радимо за ускрснуће наше српске војводине; за избор нашега војводе и патријарха српског, како нам то и наша стародавна привилегија ујамчују? Сви смо држали, да су прилике за то врло згодне те да их не треба на лако пропустити, а резултат нашега договарања био је тај: да се латимо посла те да се одмах по свршетку дијете, која се је на скоро закључити имала, разиђемо по народу, да будимо и пробудимо његову српску свест за остварење горње идеје.*) У ту сврху одма и наше улоге поделисмо тако, да Богобој Атанацковић иде у један део Бачке, Милетић у Шајкашку, а ја сам узео на себе Срем; но за даљи у томе договор и установљење, да се имамо састати пре Ускрса у Новом Саду, што и учинисмо.**)

---

*) По причању Ђорђа Радака ово је предложио Милетић.

**) Живковић Јован. Како је дошло до мајске скупштине и покрета српског 1848? Браник 1898. бр. 52.

Из ове кризе, коју је и омладина својом агитацијом у великој мери развијала, развио се сталан политички програм. Цео је народ прихватио ову мисао. Први је темељ сталноме програму ударен у Карловцима, а у седници црквене општине.

СЕДАМНАЕСТА ГЛАВА

Карловачки програм

Вође, главни људи народни формулишу оно, што маса осећа, за чим она тежи. Као што нема праве политике народне, ако није основана на осећању масе, тако је нема ни без првака народних, јер су ови извршиоци онога, за чим тежи маса.

Тако се ни српска политика у Буни не може разумети и довољно објаснити без разумевања инстинктивних жеља масе у вези са радом првака гомиле.

Интелигенција наша у Карловцима била је подобна, да са великом грађанском куражи јавно прокламује оно, за чим је народ дуго а особито последњих дана чезнуо. На то је и народ и интелигенцију истина упућивало непопустљиво држање Мађара и расцеп с Кошутом, али је карловачку интелигенцију, као и народ, на то водила и наклоност, традиционална она наклоност, према идејама из привилегија.

Карловци су били чувар традиције српских привилегија. Као седиште српске патријаршије Карловци су брижљиво чували све успомене, које су биле у вези са преносом српске патријаршије са југа овамо.

Како је та интелигенција о српској политици и српским правима мислила и осећала, лепо се види из брошуре „Народна Србска скупштина 1-га и 3-га маја 1848. у Карловци држана.“ *) Брошуру је писао један одличан члан карловачке интелигенције, Никанор Грујић, тада дворски протосинђел и познати песник српски, а његово је перо писало оно, што су говорила срца укупне интелигенције карловачке.

У тој је књижици живо сећање на доба, кад је Србин добио привилегије. Ту се са пијететом спомиње патријарах Чарнојевић и деспот Бранковић и њихово управљање са народом. Спомињу се привилегије и права у њима садржана, борба народна, да та права одржи и сачува. Живо се истиче ново време, које је мартовским догађајима наступило, време, кад ето попуцаше и оне везе, којима смо до сад и двору (бечком) и мађарској влади привезани били. Писац наглашава, да је сада народ имао права нове уговоре склапати и истиче природност жеља за Војводином, обновљењем старих, већ давно стечених права.

Оваки политички назори изненађују готово ради свога радикализма, али су исто тако и поњатни. Кад се узме, шта се све збило за неколико недеља у Европи, какав је у самој Угарској преокрет учињен, доста је схватљиво, од куд да Срби овако тумаче политичке прилике и од куда да гледају раскидане везе, које су их дотле везивале са бечким двором и са Мађарима. Исто је тако поњатна и жива жеља за обновом старих,

*) Одъ једнога православнога родолюба. У Београду 1848.

давно стечених права. То долази од оне топле и живе успомене на стара права, успомене, коју је један члан карловачке интелигенције својим историјским списима у ово време оживљавао.

Тај човек је Александар Стојачковић, професор у карловачкој гимназији. То је онај, што је неколико година пред Буну марљиво проучавао прошлост и историска права свога народа у Угарској, што је за време Буне израдио и, пошто је крв престала тећи, издао оне чувене „Черте живота народа Српског," то је најзад онај, што је очито сложио историјски материјал у политичком програму карловачке општине, познатим захтевањима карловачким.

Српска источно-православна општина у Сремским Карловцима имала је свој састанак дана 2. 14. априла, и на томе састанку је сложила захтевања у шеснаест тачака. У својим захтевањима веле на почетку: да садашњи покрети, управљени на утемељење среће народне и развитак слободе, опомињу и Србе на свету дужност, којом су роду и обштеству своме, мајци цркви и духовној самосталности својој обвезани. Па се, међу осталим каже: „Сад, кад је свемилостиви Цар и Краљ наш по безмерном благоутробију своме свима аустријско-италианско-словенским народима, дакле и нама, духу времена одговарајући устав подарити торжествено обећао — и кад нас с једне стране Мађари, а с друге браћа наша Хрвати у своје коло позивају и желе с нама у неразкидни и најтешњи сајуз ступити: време је, да се опредељено изјаснимо, на коју ћемо страну и под којим уговорима да се приклонимо." Први и најпо-

главитији основ тежња њихових је тај: да обезбеде цркву српску и да сачувају свети аманет име и језик српски. Па с киме хоће савез? „Пружајмо дакле“ вели се даље „руке једнокрвној и једноплеменој браћи нашој Хорватима, с веселим из дубљине срдца узкликом: да живи слога, да живи троједна краљевина!“ Даље се каже, „да под Троједином краљевином разумевају и Хорватску, Славонију и Далмацију, заједно са војничком границом, као и свима осталим предречени Краљевства странама, које су, течајем времена изгубљене, с Унгарским вармеђама и с австријским држвама сједињене.“ *)

У првој тачци захтевају: да се изради Устав за троједну Краљевину на темељу народности саответно захтевањима хорватским, а именито: а) да се народна независност изрече; б.) да се народ на земаљском Сабору заступа на темељу једнакости без разлике сталежа и вере. в.) Захтевамо свободу печатње, вере, учења и говора. г.) Да се земаљски сабор сваке године држи. д.) Да имамо собствени независими нашем земаљском Сабору одговорни министеријум. е.) Оћемо једнакост свију без разлике сталежа и вере пред судом, заједно јавност, уставност, пороту (јичу) и одговорност судија. ж.) Да једнако носе терете име плаћају данак и порез сви без разлике сталежа, кои данак определити се има на нашем земаљском Сабору. з.) Да се укину роботе и да престане поданичество. и.) Да се заведе народна гарда. с.) Да се уведе народни језик у унутрашње и спољашње

*) Сербскій Лѣтописъ, 1851, част I, књига 83, стр. 120—122.

управљање троједне Краљевине, и заједно у сва виша и мања училишта.*)

У тачкама 2.) 3.) 5.) 6.) и 10.) говори се о Војводи и Војводини. Траже: „да нам се допусти да можемо себи бирати војводу (деспота) од воиничког чина по старом нашем праву, које су уживали предци наши још̀те у старија времена, кад су у Угарској владали краљеви из разни домова.“ То право своје темеље на закон. чланку 22 године 1498, и 5. 1507. Да су то право Срби уживали, сведоче и имена бивши српски војвода која у усти и у срцу народа и данас још живе, као: Вук Бранковић или Змај Деспот Вук, мајка Ангелина и синови њени Георгије и Јован, Јелена деспотица, Стеван Штиљановић и Јован Черноје вић. Ово је право, веле, по тим несрећним догађајима бурни времена изгубљено, но је у време Чарнојевићевог пресељења поновљено, и то привилегијом Леополда I. од 21. августа 1691, у којој се каже: Promitimus vobis — servata inprimis Religionis suae, eligendique Vajvodae libertate, privilegiis et juribis, extemptionem ab omni onere publico etc.**)

За територијум Војводине тражи се: „У Србско Војводство (Деспотовину) да спада по старом праву: Срем, Банат (са Дистриктом Кикиндским). Бачка (са Дистриктом Бечејским и са Шајкашким баталијоном) и Барања, Деспотовина Стефана Штиљановића, разумевајући тако до сад називана како милитарска, тако и провинцијална места.***)

---

*) Сербскій Лѣтописъ, 1851, к. 83. с. 122—123.

**) Сербскій Лѣтописъ, 1851, 83. стр. 124.

***) Сербскій Лѣтописъ, 1851, 83, стр. 124.

За веру и народност Војводе каже се: „Војвода наш има бити Србљин православног вероисповеданија;“ а за избор његов: „изабран од народни Представника на земаљском сабору троједне Краљевине.“*)

Војвода је подпредседник сабора Тројне Краљевине. „Да се Бан хрватски“ тражи се у 6.) тачака „на истим земаљским сабору без разлике вероисповеданија има бирати; он да буде председник земаљског сабора, а војвода српски подпредседатељ **)

Војвода је председник српског народног конгреса. „У будуће за свагда председатељ народњег конгреса да буде војвода српски, а подпредседатељ карловачки Архиепископ или у оскуденију овога најстарији епископ.“***)

По 7.) тачци желе карловачки Срби: „да се будући независни одговорни министри троједне Краљевине по изреченом начелу једнакости из половине народа нашег восточне православне вере састави. Ово исто у наименовању способни лица исте вере народа како при највишим и нижим управљајућим, тако и прочим троједне краљевине надлежателствима да буде. У Угарској пак члан 10. 1702. да се уважи.“****)

Оне тражбине карловачке, које се односе на унутарње прилике у Војводини, не разликују се много од пештанских и новосадских захтева те врсте. Тражи се: да себе народ српски у бу-

---

*) Серб. Лѣтопись, 1851, 83, с. 125.
**) Серб. Лѣт. 1851, 83, с. 125.
***) Серб. Лѣт. 1851, 83, с. 125.
****) Серб. Лѣт. 1851, 83, с. 125.

дуће својим генетичним (тј српским) именом називати има; да се вероисповест народа од сад зове источно православна, и да престане назив „Грци несоједињени“; да се српски народни конгрес држи сваке године, и да се кроза њ управљају наше цркве, школе, изобразителна заведења, неприкосновени фонд и остале фундације; да се исти конгрес што пре у Карловце сазове, и да се од сад на сваки 20.000 душа по један посланик бира; да сабор бира не само архимандрите, епископе и асистенте народних и школских фондова но и надзиратеља школа народних изван Троједне Краљевине; да се манастири обезбеде, и да им се одузета добра а да се на конгресу у смотрењу њихове манипулације згодне уредбе установа, да се круг дејатељности конгреса и његово цело устројство и на земаљском сабору Троједне Краљевине и од стране касајући се правителства монархије Аустриске узакони; да се цркве насиљем и обманом одузете које сад у питању стоје, одмах народу источноправославне вере поврате, и да се подобни покушаји законом забране; да се црквени језик обезбеди, да се § 7 чл. VI год. 1840 на источноправославне цркве не простире, а § 8. истог члана за следбенике источно православне вере не важи; да се у Карловцима установи српски симинаријум, Академија, Препарандија, Школска Депутација, Матица и сва за толико нам нуждну средоточност народности Србске клонећа се заведенија.“

Политика карловачка, по изложеном изводу из њихових захтевања, јасна је. Она стоји у великој противности према политици оних Срба, а нарочито Новосађана, који су хтели споразум са

Мађарима. Карловачка политика има обележје политике потпуно радикалне, али и она није пала с неба, но има своје клице у огорчењу народном на претеране политичаре мађарске и у јачини правне традиције српске. Ова политика најзад постаје убрзо политичко вјерују целога српског племена на земљишту угарске круне, и, као оно што је у првим данима великих догађаја начело братства са Мађарима славило прави триумф, на Мајској Скупштини главни људи целога нашег народа са торжеством прокламују политику ову као политику целога народа. Тада, када се то збило, угасила се једна сјајна звезда на небу Угарске — мисао заједнице српско-мађарске беше сасвим потиснута.

ОСАМНАЕСТА ГЛАВА

Народ се политички прибира

После расцепа са Кошутом народ се очито почео политички прибирати. С једне стране мисао Војводине развија се у народну политику, с друге стране Нови Сад, ма да начела новосадских политичара губе земљиште, силом прилика истиче се као средоточије агитације. Већ пред полаз новосадске депутације у Пешту предлагало се у новинама, да се народ окане депутација, но да пошље своје изасланике у Нови Сад, и да ови овде саопште своје тегобе и жеље. „На овај би се начин“ каже се „могло неко српско средоточије образовати, без кога нема целости и једномислија, а ово једино може нас одржати.“ *)

Новосадска се депутација вратила са дијете на лазареву суботу и на велики четвртак је у порти саборне цркве поднела пред многобројним народом извештај о своме раду. У Новоме Саду је у то време била и омладина, која се после изјаве кошутове спустила у народ. Она је на велику среду на састанку свом код „Зеленог Венца“ решила: да се од сада држе само српске заставе,

*) С. Н. 1848. бр. 27.

да митрополит буде вођа покрета и да сутра (20. IV.) буде збор у порти саборне цркве, на коме ће депутација поднети извештај народу.*)

Извештај депутације, написан на више табака, био је наравно неповољан. Сад је као званично утврђено оно, што се збило у Пожуну. Народ се на то распалио. Потражи црквене протоколе, који су се водили на мађарском језику. Подера листове и запали. Кад букну пламен, тај симбол распламтеле мржње на мађарске политичаре, у њ бацише и корице од протокола, како им се не би знало ни трага ни гласа.

Александар Костић, човек народни, узе по том реч, па каза: да су наступиле нове прилике и нове дужности, да је закључено држати народни сабор, али није опредељено време, кад ће се држати, да народ треба да дође на овај сабор припрван, те предлаже, да се још тога дана оде митрополиту у Карловце, па да се овај замоли, да сазове сабор у Нови Сад.**)

Збор, на коме је од стране Хрвата био капетан Бркић, а из Митровице неколико Срба окићених народним бојама, примио је овај предлог. Доконаше да после ручка пођу у Карловце. Тамо у старој историјској паланци окупиће се народ око митрополита, као пчеле око матице своје, јер је тај народ, пун нагона за одржањем, научио у митрополиту карловачком, гледати главара свог,

*) По усменом причању Ђорђа Радака. Он то прича и у „Напредку“ за г. 1868. бр. 15—20., где исправља писање мађарског историка Хрвата Михаља о српској Буни.

**) С. Н. 1848. бр. 30. (Додатак).

оличен принцип народнога ја, заменика некадашњих деспота.

Од два сахата до четири врвио је народ као рој кроз Нови Сад и Варадин. Скупљао се и из околине. Сељак у околини, и у Срему и у Бачкој. свестан је и одушевљен Србин. За мало па се начинио дуг низ хаџија, који је, под заставама српским, са зебњом и надом ходио у Сион. Кад караван прође Мајур и кад оданде, где је црква Снежне Госпе, угледа Сион убав, тих, у новом зеленилу и са звоницима, кроз срца хаџија прође и хладна и топла струја од помисли, како ће их свети стари, названи у песми јарко сунце народа српскога*) сада отац народни и главар дечекати. Код Варадинске Чесме застаде караван; прикупи се, да у гомили уђе у Сион. И беше ту много народа. Народ достојанствено пође.

Поглед на Карловце, који већ ту беху, поглед на прве куће, Горњу, Саборну и Доњу Цркву на стару Патријаршију усталаса духове и сав народ запева ону лепу, готово револуционарну мелодију „устај, устај, Србине!“ То поста марсељеза Буне.

Тада у сусреће дође под заставама карловачка депутација. Поздравише се са „живели.“ Пођоше и стигоше пред патријаршију, малу стару патријаршију.

Неколико од народа оду горе старом митрополиту, да му изјаве жељу народну. Народ беше нестрпљив и незадовољан и, вичући „живио!,“ изазиваше митрополита на прозор. Стари се показа на прозору и благосиљаше народ свој.

*) Пештанско-Будимскій Скоротеча, 1842. бр. 26.

А кад се народ поутиша, узе реч. Тешио је и храбрио народ. Истицао је, како је и до сада радио за добро народа, а од сада ће још боље, па мисли и сабор за шест недеља сазвати.

Народ с овим не беше задовољан. „Нећемо конгрес“ викаху „хоћемо велику скупштину у Новоме Саду!“ И неколико њих дигоше Ацу Костића на рукама, те он кратко и јасно каза, шта народ жели. А митрополит тада обећа, да ће одмах сазвати скупштину народну, која ће приуготовити материјал за сабор.

Тада дигоше младића из Баје, а то беше Богобој Атанацковић, и овај рече митрополиту: „Ваше превосходительство! Обећавате скупштину народну, ал нит кажете, кад ће се сазвати, и где, и на који начин!“ Онда митрополит рече, да ће за први мај сазвати у Нови Сад из сваке општине по једног или два родољуба.

Рекавши то, сиђе доле међу народ. Стаде на једну столицу. Барјактари целиваше златни крст, а најсветији међу владикама увераваше народ, да ће га до последње капи крви бранити и с њиме и погинути.

Али народ, ожучен преварама од других, још сумњаше у митрополита, који заиста истину говораше, па се из народа чу питање ово: „истина ваше превосходительство, све обећавате, а да ли тако и у срцу осећате, као што говорите?“

Сад митрополит диже крст златни и закле се народу овим речима: „Позивам се на свезнајућег Бога, да како говорим, онако и мислим; и Бог ми не помогао, ако једно мислим, а друго говорим!“

И на то се захори: „тако ти Бог помогао!“*)

Митрополит је одржао своју реч часно. Још тога дана је издат распис на све протопрезвитерате, у коме се каже: како се у Новоме Саду и у околним местима народ са силним одушевљењем изјаснио, да у ово време бурних и важних догађаја а на прагу народног сабора, хоће да се сабере у Новоме Саду и да се ту унапред договори о својим тешкоћама и потребама за очување цркве, школе и народности, да би тако били у мишљењу сложни на сабору. Рок је овога саветовања или конференције углављен за први мај. С тога се позивају општине, да изберу за ову конференцију по једног или двојицу а ови да имаду поверење народно, знање свију наших тегота и потреба и довољно искуство да нађу средства за олакшицу.**)

---

*) Ђорђевић Јован. Година 1848. Орао за г. 1898. У Вел. Кикинди 1897. стр. 17—32. — Радаково поменуто причање у „Напредку“ — Допис о овоме у С. Н. 1848. бр.

**) По црквеном протоколу у Батајници.

ДЕВЕТНАЕСТА ГЛАВА

Прва крв

На почетку спремања и агитације за народну скупштину, пети дан после митрополитова обећања, а на други дан ускрса, зби се у Кикинди крупан догађај, пресудан за даље развијање Буне.

То је многоспоминьата кикиндска буна, коју нису у своје време потпуно схватили мађарски политичари, и коју по том мађарски историчари и њихово јавно мишљење криво тумаче.*)

Моје ће перо, вођено истина српском руком, али и тежњом за истином, покушати да опише праву истину о овоме догађају.

Још много пре мартовских догађаја постојала је у Кикинди велика местна борба, од које је патила чак и мисао народна. То се на пример јасно види из дописа, који је још у децембру године 1847. писан српским новинама пештанским. „Иначе из округа овог“ вели се у допису „такође ништа добро јавити се нема. Црква у В. Кикинди једнако она мала и стара на дику нашу стои

*) Ђорђе Радак из Кикинде написао је, као што је напред споменуто, низ чланака, у којима је исправио писање познатог историка Михаља Хорвата. (Отворено писмо Хорват Михалю списателю мађарскодржавне борбе за независност године 1848. и 1849. „Напредак“ за г. 1868.)

Учитељи и свештеници сами не учествују у народним подвизима, читању и србствовању, па и пада у имању сваки дан више, као и у нравствености, у народности, па и у самом закону, побожности и смирености. С друге стране има људи, на жалост од учене и господарске струке, кои из собствени интереса подбужују и раздражују на неслогу и непријатељства, делећи их на партаје овог или оног господара, које смо видели сад приликом избора обштински судија (бирова), гди су у Кикинли хиљадама људи громилали се, и мал' не крвави глава било, те најпосле до тог дотерали да је милитарство у помоћ позвато.“ *)

Дописник је у нечему свакако претерао, али је истину писао, престављајући, како је у Кикинди јако врење, како је тамо она плодна банатска земља пуна сумпора. Како је било у Кикинди сумпоровито земљиште, види се још боље из јануарског дописа (1848) истих новина. Вели се у допису, како је комисија за рештаурацију у околини свој посао мирно свршила, „а у Кикинди ће тек прекосутра“ наставља дописник „бити окршаја, и никако нисмо на чисто, да ли ћеду се кметови произвести, или ће се гди кои с вином или из вина извући; јер треба знати да и код нас сад по диштрикту, особито овде у Кикинди, не по обичају наши стари лепо и мирно у договору са старешинама и мудрим људима, него сасвим по новој моди, као у вармеђи с кортесима, с вином и ракијом рештаурације и избори кметова бивају, а наипаче овим начином господарска

*) С. Н. Н. 1847. с. 403.

и што наши веле т. ј. магистрате рештаурација преправља се: ту има партаје две три и свака своје име носи и својим знамењем кити се. Једна ружом, а друга кунином од трске, ту има и песама за овај посао сходни. Једна пева:

Од како је постануло света
Није било толикога греха
Колико је данас у Кикинди
Ђ. — Биров — Ж. седи с мирром.

Друга страна пак пева:

Сед' у кући
Јер ћемо те туђи."

Ово је трвење долазило од месних кикиндских прилика.

Кикинда је, као и данас, била велико место. Живили су у њој чисти, овејани Срби. Живот је био леп. Године су у оно време биле родне. Хране је било толико, да се често није знало, камо да се мење. Новаца није тако ни требало као данас. Стока је била товна, коњи добри и бесни Није се човек, по речима једнога савременика, требао старати ни зашто.*) К томе је Кикинда, у месним границама, имала свој јавни живот, који је често пута био врло буран.

Тај јавни живот у ово време био је узрујан због диштриктских избора и због социјалних прилика, које су биле у вези са овим изборима. Место је имало јалије и на десетак година раније била је ова подељена.**) Подела ова била је уз-

*) Алексе Којића.

**) Оригиналан протокол деобе налази се у Ђорђа Радака. Земље је подељено на 2923 кућна броја преко четрнаест хиљада јутара.

рок развоју двеју страсних партаја. Присталице једне зваху се фактори, присталице друге карбонари. Ови су били деобаши, хтели су, да се земља наново подели. Фактори ово нису хтели. Карбонари су хтели да се земља подели с тога, што је већина раније подељене земље дошла убрзо у руке имућније класе. Карбонари су били као народна, фактори газдашка партија Кад је јалија била подељена, земље су добили и многи, који се нису бавили земљорадњом. Они су то, што газе боси дикицу, врбовкаши и слични елементи. Ти су поиспродавали земљу своју газдама, а ови су на имањима својим поизградили дивне станове, те наравно нису хтели допустити, да се земља дели. Отуда страсна борба и узрујаност велика у Кикинди.

К томе су дошли општи бурни догађаји, који испрва нису утицали на местно стање кикиндско. но који су се о ускрсу потпуно слили са местним покретом. Стапање је извршио Ђорђе Радак. Он је са осталим кикиндским омладинцима душа кикиндске афере.*)

Радак је био на ономе збору омладинском, на којем је по предлогу Светозара Милетића закључено, да се омладина разиђе по народу и да агитује за Војводину. Он је по том био у Новоме Саду при спаљивању матрикула, и у Карловцима, кад је народ тражио од митрополита са-

*) Радак је свакако био заинтересован у местној борби. То се види по почетку запамћене песме:

Стигло писмо из Новога Сада
Од Медака на Ђоку Радака,
Да он пита Стрејинога Виту:
Је л' слободно орати по риту.

зив скупштине. Ту је омладина решила, да се сваки у свој крај упути и да народ обавештава о политици Војводине. Радак, ма да је знао, да су у Кикинди тешке прилике за општу ствар, ипак је отишао онамо. (21. IV.)

Тих је дана била велика узрујаност у месту. Народ беше неколико дана раније навалио на варошку кућу и тражио деобу. Први је посао младога апостола био, да народ заинтересује за општу ствар. С тога је већ сутра дан по доласку скупио људе у школу и давао им обавештења о општем покрету, али је неко повикао, да долази власт, па су се разбегли. С тога Радак првог дана ускрса није никуда излазио.

По народу се рашчуло за оно, што је он почео проповедати, и други дан ускрса после јутрења на коме је био и он, заустави га народ и питаше, шта хоће остали наш народ. Међу Кикинђане тад паде реч о Војводини. Радак прочита народу захтевања карловачка, обавести га убедљивим речима, да је сад пре̑че водити бригу о Војводини, но се међу собом трти. Његове се речи у народу примише. Народ огрејаше први зраци од једне опште идеје. Кикинда проживи новим животом. За ово је био довољан само један топао омладински говор.

И одмах се народ загреја. Више не поднесе да на општини виси барјак мађарски. У читаоници је био скупоцен свилен барјак српски, сашивен тек неколико дана раније. Учитељ Лазар Кирић даде кључ и барјак. Бацише са општине мађарски барјак, а метуше српски. Радак не даде,

да то учине и на курији.*) Народ се по том мирно разиђе.

За сахат два поче служба у цркви. Власт магистратска наредила је по покојноме проти Влаховићу, да народу у цркви говори против Радака и његове агитације. Прота је говорио. После службе опет Радак говораше народу. Стајао је на буретy; говорио је од срца и са великом ватром. Неки од народа плакаху. У то ето Луке и Христофа Кинђелца са перзекутором, да ухапсе проповедника народне мисли. Народ не даде. Кинђелци се смирише, и тад и њима Радак разјасни, што цео народ хоће. Лука рече, да је све то добро и корисно, па се и они томе придружују. Онда Кинђелци и Јован Маргетић дадоше изнети из цркве чувену заставу из инсурекције. Сава Берар је изнесе и постави на алтан курије. Неки Гаврица**) изгази мађарску заставу, коју је Сава доле пустио. И народ се опет у миру разиђе кућама.

После вечерња се зби крвави догађај. Много је народа било на вечерњу. Као рој из кошнице излажаше из цркве, што тада беше на брежуљку. Слика је била шарена. Широка, равна кикиндска чаршија. Кућегазде у скупоценом оделу, са одужом косом на глави, лица гојазна од доброг живота и типична, нарави патријархалне српске, меке душе, која се изражава у меком говору, благом наглашавању и пријатном отезању речи. Уз кућегазде газдарице у тешкој свили, младићи у утегнутом скупоценом оделу, румени као ружа,

*) Курија је била зграда диштриктске власти. Она је и данас иста.

**) Мали Гавра.

лепи као уписани, девојке младе као кап и стидљиве, младе са злаћаним конђама и срећним погледом у живот. Све их је усрећио велики пролетњи празник; оне, који се брину и о животу изван куће, преобразило је у друго васкресење, васкрс мисли српске Војводине.

Од једном ево ескадрона коњице. Истина је оно, што се око подне, по чувењу од самих хусара, говоркало, да ће коњица ударити на народ. Страшан је ескадрон хусара. Војници чврсто седе на добрим коњима, чине први утисак као да ће јурнути, у чизми им свакоме трсковац, низ коња се спустила дуга, широка сабља, земља тутњи под њима. Народ се узмути. Хусари ударише на Србе. Први вод је газио, други је ударао сабљама плоштимице, трећи је секао Србе.

Србин плану као огањ живи. Ђипи народ. Настаде страшан, крвав метеж. Писак деце, цик женскадије, псовка људи проламаше се пространом чаршијом. Ударише на хусаре. Једни отрчаше у звонару и зазвонише на узбуну, други одоше у цркву, пограбише столове, копља од барјака и рипиде; ови зграбише цигље, они дотрчаше са опасним оружјем сељачке буне, са витким, оштрим косама и гвозденим вилама. Заметну се бој. Падоше нѐколико катана, паде и неколико Срба. Један удари капетана Качку буџом, други му коња уболе копљем; паде и капетан. Свладаше хусаре. Ови побегоше.

Једва народ долажаше к себи од чуда и разјарености, а паде реч, ко је војнике послао. Наши господари, то јест власт магистратска, рекоше неки. Народ се сад разгневи на њих. Још сувише ра-

шири се муњевитом брзином опасна верзија, да су господаре потплатили Мађари Ударише на курију. Пустише апсенике, Бацаху акта са алтана курије. Лупаху све и разбијаху. Разрушише кућу Маргетића, сенатора. Лука Кинђелац утече. Убише сенаторе Исаковића и Чунчића.

Пред ноћ се буна поутишала. Околина је дотле за све чула. Срби из околних места похитали су у Кикинду, нудећи браћи помоћ, која није била потребна. Кад се на плодну равницу банатску спустила ноћ, појединци још љути и огорчени палили су газдачке станове. Ватра, која је ноћу страшна, дерала је црни вео ноћи и правила на обзорју црвен, од које језа хвата. Црвен је ова предсказивала крв, ужасан грађански рат међу два ретка народа.*)

---

*) С. Н, 1848. бр. 31. (II. Додатак) бр. 32. (I. Додатак.) — Усмено причање Ђорђа Радака и његова поменута апологија у „Напредку" од г. 1868. По његовим су белешкама рађене и „Успомене из године 1848" у подлиску „Браника" од г. 1898. — Усмено причање Аркадије Симића из Кикинде. — Извештај Живка Рајковог, бирова о буни у Кикинди. Препис се налази у Ђорђа Радака.

ДВАДЕСЕТА ГЛАВА

Крвави суд

Ред се у Кикинди убрзо повратио. Кикинђани га сами повратише. Похваташе апсенике и наново затворише. Издаше наредбе за мир и ред. Тројица, која су их преступила, кажњена су смрћу. Катане су натраг примљене, па им је речено, да их Кикинђани не сматрају за своје непријатеље, но да су господа једних и других крива. Одлучише да по Радаку и Алекси Аћимовићу позову темишварскога владику, да му се све објасни, па да он спречи даљу несрећу, но како је владика био болестан, Радак и Аћимовић ради тога пођоше патријарху у Карловце, носећи му писмо од Кикинђана, у којем га моле за заузимање, да се ред не уводи ванредним мерама, јер су они ред већ увели.

Све је ово било узалудно. Мађарско је министарство употребило крајње мере. Послало је у Кикинду нарочитога комесара, који одмах објави преки суд. Овај је преки суд судио и за дела, која су пре његова проглашења учињена. Још је узимао у свој делокруг и суђење свима оним лицима, која су на ма који начин учествовала у народном покрету. Наступише силна хапшења,

прогањања и вешања. Живка Рајкова ни крива ни дужна обесише.*) Велико је војничко одељење живило у месту на трошак Кикинђана. Савремени историк догађаја вели, да су тиме ово велико месте хтели осиромашити, па учинити неспособним за општи народни покрет.**)

Но уза све то се покрет даље ширио.

Два дана после кикиндске буне било је немира у Староме Бечеју. Мало не потече крв. Народу су читани нови закони на мађарском језику, а он је тражио, да се прочитају и на српском језику. Огорчио се, кад то не хтедоше учинити. Те ноћи су горели станови. Мало за тим био је и у Бачкој проглашен преки суд. Није дуго прошло, а преки суд је проглашен у свима оним крајевима у Угарској, где Срби живе.

Преки суд је судио свакоме, којега сматраху да је опасан. Ако је који Србин показао ма мало учешћа у народном покрету, стављали су га пред преки суд. Наступише многа гоњења и затварања. Многе попеше на вешала танка. „Помоћу ове безбожне и нечовечне мере мађарског министарства“ вели се у савременом спису „стотинама и хиљадама сиротих Срба вучени су у затворе, окивани у тешке окове, осуђивани на тешку робију, грозно и на смрт бијени, а и многи су од њих обешени. Од ових је мученика мало, и то они из Велике Кикинде и Старог Бечеја, због обичних злочина кијало, а остали су само за то страдали што су читали народне новине и прокламације, говорили о српској народности, бацали мађарске

*) Председник суда био је Христоф Даниел, тужилац неки Шинкај.
**) Subbotić J. Aauthentische Darstellung, стр. 13 и 14.

протоколе из српских црквава и овде онде их спаљивали, или што су као родољуби тежили добити она права, која су Срби као своју негдашњу својину хтели у живот повратити.“ *)

Над облашћу, где је судио преки суд, постављен је комесар. Влада је нашла, да је за то згодан Србин, и поставила је Петра Чарнојевића. Његово је име, рачунаше влада, за Србе пуно звука, и буди успомену на његовог великога претка патријарха Арсенија. Но ако су у овој прилици новине веран тумач општега расположења према Чарнојевићу а мени се чини, да јесу, онда је народ према њему као комесару био врло нерасположен. Кад је постављен за комесара, надаху се, „да ће као Србин за Србе добро радити,“**) али у исто време с друге стране викаху: „на што нам комиссар мађарски? Доле с њим!“***) За мало да је против њега настало у народу потпуно огорчење. И ако није према схваћању Мађара био довољно енергичан, Србе је његова акција отровала. Тумач огорчења су ове речи: „Сумња она, коју су Срби имали о Чарнојевићу, сасвим је већ изишла на видик. Он ни мало не дејствује у првој, и крвопроливној својој комисији као Србин, но као љути злотвор српски. Он је 900 Србаља позатварао у Кикинди, двојицу обесио, и шесторица чекају ту исту судбину... Чарнојевић није ни умом ни срце мСрбин... А где дејствује, не окружава

*) Die oesterreihisch-ungarische Serben und der Peterwaradeiner Kommandirende General, F. M. L. Freicher Hrabovsky с. 4. (Имам само први табак брошуре. Да ли је више изашло ?)

**) С. Н. 1848, бр. 33. стр. 209. (Допис из Новога Сада.)

***) С. Н. 1844. бр. 33. I. Додатак. I. Допис из Карловаца. (Изгледа ми, да је допис писао Никанор Грујић.)

га ангел хранитељ мира, но легиони војника и џелата... Хоће ли његова политика данас бити мудрија од политике свију владатеља на земљи, о томе нећемо ништа из наше главе да проричемо, но тихо и спокојно, и поуздано очекујемо од времена, и духа садашњег времена, о којем ми другојачије мислимо, него он, и него они, који су га послали... Где је он вешала српска подигао, ту ће блистати од мермера и злата распјатије Христа Спаситеља, који је крв своју излио за слободу рода човечества.“ *)

Чарнојевић је обилазио српске крајеве и умиривао је народ. Но какво је то умиривање било, може се мислити, кад се узме, да су символ његове мисије била вешала. Концем априла (29. IV.) био је у Новоме Саду, онде, где је општина заман протестовала против прекога суда. Ту је учинио један политички акт, издавши прокламацију на српски народ. Прокламација је израз политичке стране његове мисије. Пуна је лепих речи, па и мисли, али као да је сва та лепота већ била доцкан. Једна прокламација повереника владиног, који је устројавао преке судове, није могла поправити погрешку нове мађарске владе, која или није хтела, или није умела бујицу првог, идеалног одушевљења навести на свој млин.**) Исто је тако био узалудан позив у прокламацији, да Срби дођу 15. маја у Темишвар на сабор, што га је већ сазвала влада. Није народ хтео доћи на овај сабор само за то, што је преки суд у Темишвару, што је требао Чарнојевић да буде комесар на

*) С. Н. 1848. стр. 248.
**) Прокламација у Летопису Н. С. 1851. I. 129—133.

томе сабору, већ и што није био задовољан са најновијим законима, који су се односили на верске ствари и на устројство сабора.

Мађарски је сабор у законима, које је донео, и који су 11. априла добили санкцију, а у чланку 20. узео у обзир и српске ствари. У томе се чланку одређивало прво, да општинска црква грчко-несједињених, пређе ли већина у њихову веру, ипак остаје онима, што не промену̀ше веру. За тим се одређује, да министратство сазове црквени конгрес грчко-несједињених, и одређује привремено устројство тога црквеног конгреса. Па се још прокламује једнакост и рециприцитет свију вера у земљи.*)

Народ није презрео ове законе, као што Салај вели, но је са њима био незадовољан. Није му било по вољи, што се у њима не помиње име српско. А да се у народу ипак водио рачун и о заказаном сабору, историја пружа довољно доказа. Сам патријарах Рајачић позвао је општине, да пошаљу своје изасланике у Нови Сад за први мај, да се одржи скупштина, која ће припремити рад за сабор. Исто се тако напомиње у једној брошурици,**) да ће се послати посланици и на скупштину и на сабор, а то исто се вели и у другој брошурици издатој на дан два пред мајску скупштину.***)

Скупштина се мајска требала држати у Новом Саду. Но овде је судио преки суд. Шта да се ради? Народ се већ скупио на дан пре. Сутра треба да

*) Szalay László. A magyarorszagi szerb telepek jogvisszonya az alamhoz. Pest 1863. (Немачки превод. Leipzig u. Pest 1862. c. 107, 108.)

**) Гласъ родољубца. (Карловци 1848.)

***) Још̑ъ једанъ гласъ родољубца. (Карловци 1848.)

се држи скупштина. Општински изасланици оду митрополиту и ту се закључи, да се комесар замоли, да за време трајања скупштине суспендује преки суд, а они му јамче за потпун мир и ред. Али се депутација врати из Новог Сада, За време док су депутирци били код комесара, који је говорио српски са мађарским нагласком, овај се, гладећи бркове, вазда огледао у огледалу.*) Народни прваци узеше, као да је преки суд постављен не ради мира и реда но против скупштине, па одлуче, да се сутра, првог маја, држи скупштина у Карловцима.**)

Тако је преки суд упутио Мајску Скупштину у Карловце.

---

*) По причању Васе Васиљевића из Земуна.
**) Subotić, c. 15.

ДВАДЕСЕТ ПРВА ГЛАВА

Мајска скупштина*)

Освануо је леп мајски дан. Небо без облачка. Од Стражилова пирка лахор ветар, тихо струји блага и пријатна јутарња свежина, носећи собом мирис од мирисног биља и цветалог цвећа. Зором су већ Карловци оживили. Стара класична паланка у свечаном је руху. По свуда се лепршају српске заставе; широка чаршија између патријарашког двора, мале, ниске гимназије, магистрата и Саборне цркве сва је у заставама; лепрша се српска застава и на католичкој цркви. Тек се изгубише последњи звуци брујања богословског хора на свакодневном јутрењу у Саборној цркви, а чаршија се поче пунити народом. Народа је све више и више бивало. За мало па се по чаршији таласао као живо море.

Било га је готово из свију крајева Српства и Словенства. Хрвата је било, Словенаца, Чеха, Словака, Русина и Пољака. Онамо, где беше преки суд, при улазу и излазу из неких села, била су вешала танка, али су за то многи и одатле

*) Вѣсти са народне скупштине у Карловцима. С. Н. 1848, бр. 36—41. — Ђорђевић Јован. Година 1848. Орао за г. 1898. — Суботић Јован. Први Мај 1848. године. Летопис М. С. 1850. I. кн. 81. с. 49—73.

дошли на велику скупштину. Ови тешко да су мислили враћати се на своје домаће огњиште. Видело се мање Банаћана но осталих, али их опет беше. У гомилицама ходајући, виђаху се многи Фрушкогорци. Ту су Ирижани Каменчани, Лединчани, Бечинци, Черевићани. Људи су махом високи и типични. Одело је на њима чисто и ново. Неки су у скупоценим чизмама или укусним опанцима. Млађима су махом кошуље златом извезене. Низ широка и кршна прса им пала крупна, сјајна, сребрна пуцад од прслука. Старији су већином по бради избријани или са покумпортом. Многи старац је класичан тип. Ово су људи отворени, жива темперамента и духа. Уз њих су и они из равнога Срема, у сурдумама бордо и белим, шареним и са ројтицама, у опанцима са обојцима на црвеном основу коластим. Међу овима су они Старосрби из Буђановца и околине, у клопошима и са спуштеном плетеницом низ плећа. Ту су кршни Срби из Хрватске, уже домовине старога архијепископа, у црвеним капицама, високи као бор, витки као јела; ту Бачвани у скупоценој чоси и кадифли-прслуцима; ту танани Славонци. Међу свима поносито као паунови шећу браћа из Србије у црвеним фесовима са дугим кићанкама и пиштољима за појасом. Њих гледају прекосавска им браћа као озебао сунце, као сужањ светлост дана. У ово коло ухватила се и интелигенција, свештеници са дугом косом и брадом као апостоли, трговци, адвокати, официри, омладина у душанкама. Све је то свесно, одушевљено, креће се као бујица, врви као рој; меша се долама са гуњцем, капут са велом сур-

думом, душанка са мундиром, сабља око паса са крстом преко прсију.

Агитатори су јуче цео дан говорили, обавештавали, одушевљавали. То јутрос чине још у већој мери. Међу овима се истичу смишљеношћу говора архимандрит Кањански, прота Стаматовић одличном, топлом дидактиком, загребачки изасланик Станковић словенским полетом, тумачењем народних права високи и високо учени професор Стојачковић. Запаљиви, ватрени претерани, хоће потпун расцеп са Мађарима. Хладнији препоручују, да се призна врховно начело државе светог Стевана. Сви хоће слогу, смишљен рад, корисно саборисање.

Куцну час, да се почне. Покуља народ у порту, у двориште митрополије. За час је ту пуно света, јаје да се баци, не би на земљу пало. Ђорђе Стратимировић предложи, да оде депутација по митрополита. Убрзо ево је са старином у свиленој одори, са горњокарловачким владиком Евгенијем, два славна, народна калуђера Никанором и Сергијем, ђаконима и свештеницима. Народ поздравља седу главу бурно, а најсветији међу владикама, благосиљајући и десно и лево, одлази у цркву, да призове духа светог за умудрење сакупљенога народа, за чисту вољу, за окрепљење душе народне.

Из цркве се врати у двориште митрополије, где на среди беше велика гомила песка. Око гомиле беху поређане хиљаде искупљеног народа, који и опет бурним усклицима дочека митрополита. Ту је импровизована говорница. Са ње поздрави митрополит народ. Појава његова као и реч крепила је народ. Био је од виших људи; коса и ореља брада му бела као снег; лице му смежурано, али

младачки румено; очи су му јасне, чисто округле, израз погледа тврд, усне танке; тело му изгледа мршаво, као да је постом изпурено.*)

Његов је говор био говор родољуба, саветовање паметна, искусна оца. Истакао је, како је народ српски много препатио, питао је, да ли ће барем сада сунце опште слободе огрејати и Србе, надао се у речи цареве, да ће наступити слобода и једнакост свију народности. Но најтежи је задатак, рече, како ће се жеље народне испунити. „Зато“ рече „отложите сваку страст; отбаците далеко от себе све себичне интересе; имајте пред очима само славу, част и ползу народну; мислите, да на вас гледи сав просвјешчени, сав славјенски свјет; допусте да речем, да вас гледи свето племе Немањића, Симеона, Саве и Уроша, да вас прате очи Душанове, Лазареве, Арсенија и Максима, помените се Милоша Обилића, сложне браће девет Југовића, ал и невјере Вука Бранковића“.

Митрополит заврши говор с напоменом, да све што се зида, треба зидати на тврдом темељу, а не на песку, па с тога предложи, до се скупштина премести у ходник моње митрополитске зграде, јер се тамо говор боље може чути, него под ведрим небом, на песку.

Ту показаше народу привилегије, које је добио од аустриских царева. Сто педесет је година било како је народ прву од њих добио, али их нигда народ видио није, те их гледаше као светињу, па их целиваше. Целиваше папир и пергаменат, а то целивање беше символ уливања живота у мртву материју.

*) Суботић Јован. Калуђер. У Новоме Саду 1881. стр. 331.

Архимандрит Каћански за тим прочита и преведе на српски привилегије. Читање пропрати седи митрополит са примедбом, да српски народ ништа ново не тражи, него само то, да неиспуњена царска обећања у живот ступе. Тада Каћански узе реч још једном, и у дирљивом говору, казујући историју привилегија, нацрта трагичну судбину Ђурђа Бранковића II., сужња без кривице, сужња у туђини, онога сиромаха, што је без причешћа и исповести, без смртне воштанице свој паћенички дух испустио.

После Каћанског узе реч протосинђел Никанор Грујић. Говор архимандритов беше елегична мелодија, која је разнежила срце народно. Говор Грујићев беше пун пламена, а свака његова реч беше бомба бачена у народ. Грујић беше песник, ватрен родољуб, одлучан политичар, чист омладинац у црној ризи. Он је тражио повратак стечених, а одузетих права народних. „Угледајмо се на наше старе!“ заврши он. „Повратимо оно, што нам је неправда одузела! Ми смо овамо прешли под патријархом. Где нам је наш патријарх?“

„Живео патријарх!“ захори се из тисућу грла, и митрополит би са свима свечаностима за патријарха проглашен.

Старац хтеде избор за сутра дан одложити, док се народ промисли. Народ не хтеде. Огањ беше у свакоме образу, сјај као бистра луча у свакоме оку. И што се одређиваше, одређиваше дух народа. Видевши старац, шта хоће народ, рече, да сви дигну руку, и да се прекрсте, па да свак за себе каже, кога хоће за патријарха, а цео на-

род из гласа тражаше, да стари буде патријарх српски.

Тада свештеници стадоше појати свете песме и њихово појање беше тако лепо, толико потресно, да је до дна душе дирало одушевљење и раздрагане духове. А кад зазвонише мелодична звона са звоника Саборне цркве, и кад се њихова мелодија стопи у хармонију са свештеничким хоралом, чињаше се, као да се небеса отворише и да из њих певају анђели.

За тим изабра народ и војводу. Патријарах предложи, да се бира војвода, не деспот, јер ова реч подсећа на деспотизам. И тада патријарах каза неколико Срба, угледних и виших официра, и кад изрече име пуковника Стевана Шупљикци, народ, који дотле ћуташе на остала имена повика: „Шупљикац! Шупљикац!“

Народ се тад усталаса; учини се силна халабука. Београдски ђаци запуцаше. Зазвонише звона на свима црквама. Свештеници тихом хармонијом заструјаше „возбраној војеводје.“

Песму победе прихвати цео народ. Песма је магичном моћи потресала душу народну. Тонови од речи „војеводје“ засладише душу честитог народа необичном слашћу; јубилантне речи „јако умушчаја државу непобједимују“ доведоше осећај грађанске храбрости до врхунца.

Беше то велики призор. Овај радосни, величанствени призор не да се ни описати, вели савременик Ђорђевић. Малени Карловци чуше славу, каже Суботић, какву никад дотле не слушаше, какву само Призрен и Приштина бише вични чути и видити у дне светог дома Немањина.

Кад тако свршише ствари, вратише се у цркву, да учине богу благодарење. Куљајући у цркву, певаху „слава тебје показавшему нам свјет,“ хотећи тиме зар одати славу највишој сили, што им је показала праву светлост у њиховој политици.

Кад овде развише старе барјаке војводске, под којима су Срби војевали, закуцаше српска срца, закуцаше и од туге и од радости. А кад сташе на амвон два млада ђакона са трикиријама и дикиријама у руци, па кад спомену̀ше две нове звезде, патријарха и војводу, не беше ока, које не засузи, не беше срца, које не заигра као да ће искочити, не беше лица, које не засија тако, као да је загледало у царство небесно...

ДВАДЕСЕТ ДРУГА ГЛАВА

Други дан мајске скупштине

Сутра дан је била недеља, те је скупштина настављена и свршена у понедељак. Свршено је неколико важних ствари. Српски је народ проглашен за народ политички слободан и независан, под домом аустријским и општом круном угарском; Срем са Границом, Барањом, Бачком са бечејским диштриктом и шајкашким баталијоном, и Банат с границом и диштриктом кикиндским проглашен је за српску Војводину; признаје се савез Војводине са тројном краљевином; изабран је одбор, коме је дата власт, да ради за постигнуће свега овога; прокламована је жеља, да се романска народна самосталност осигура у духу слободе и народности; одложен је сабор за 15. мај заказани; главном одбору је дата власт, да у споразуму са патријархом именује одбор из целога народа, који ће жеље суверену и хрватском сабору поднети; истоме се одбору дала власт избора депутације за словенски конгрес у Прагу.*)

Ово је била прва клица рада на организацији српске политичке аутономије на земљишту угарске

*) Народна заключенія од 1. и 4 мая 1848. Стојачковић. Черте, с. 66-73.

круне, завршетак политичке кризе, настале услед мартовских догађаја, тачно формулисање основне политичке мисли српске ових великих догађаја, ренесанс деспотске мисли српске.

Идеја ова на први поглед изгледа смела, али је она у суштини својој лојална и никако не значи цепање земљишта угарске круне. Она признаје — то решења скупштинска јасно и тачно говоре — врховно начело угарскога краљевства. Облик је она само, у који се излило српско народно ја, средство, којим се мислила очувати народна индивидуалност.

Што је народ дошао дотле да тако радикално средство изабере, било је с тога, што је конфликат са Мађарима у њему оживио идеју природнога права, идеју, која је пресекла све његове традиционалне везе, па готово и оне са бечким двором.

Кад је наступило бурно време, и када се и Србима родило сунце слободе, снаге народне душе српске, огрејане топлим зрацима, почеле су радити, народ је почео к себи долазити, и дошао је до потпуне самосвести. Под утиском самосвести он се почео осећати у ономе стању, у којем је у те крајеве прешао, те је видео, да своје стање мора новим уговорима, новим везама осигуравати. Лепо ово карактерише политички спис оних дана. „...А с тим заједно попуцају и оне везе“ каже се у том спису „коима смо до сада и двору, и мађарској влади привезани били. Уговори наши, које смо с двором учинили, кад смо овамо прешли, престану бити уговори, јер их није могла више она страна, с којом смо их учинили, држати; —

и народ се српски сад поврати у оно стање, у ком је био, кад је овамо дошао.“ *)

Овако политичко осећање и схваћање очито је прекид са сваком политичком традицијом, политика, основана на природноме праву. Закључци Мајске Скупштине су на томе праву основани. „Сад су копче оне“ стоји у наведеном политичком спису „које су нас до сада по уговорима нашим на дозвољење двора везале, попуцале, јер је двор у такоме стању, да не може више од своје стране учињене с нама уговоре држати; с новом мађарском владом уговоре још нисмо никакве правили; дакле је и оно ограничење, које се у уговорима нашим и у наметнути нам изјаснителним царским одписима оснива, престало, и тако је оживело у некадашњој својој целости право народа Српског скупити се, и право архиепископа народ сазвати, да се о својој садашњости и о потомства свог будућности посаветује. Установљени о народу Српском на мађарској дијети закон неможе народу Српском на пут стати, да он то своје право сад не употреби. Јер прво на тај закон није пристао народ Српски, нити је могао пристати, не имајући никакови опуномоћени свои преставника на дијети.“ **)

Но творевина Војводине, као и свака друга политичка организација није могла остати без веза. Ове су одмах и тражене. И тада је историја одвела народ Српски на ону раскрсницу, на којој је толико пута бивао онда, кад је ваљало решавати, да ли бити, ил' не бити.

*) Народно српска скупштина стр. 13.
**) Народна српска скупштина, 14. 15.

Прво је проглашен савез са Тројном Краљевином, савез који је значио у начелу паритет са аутономним земљиштем угарске круне, савез, који је уједно бацао светлост на положај саме Војводине, казујући сасвим јасно, да је и њезин основни принцип политичка и народна аутономија.

Али тиме још није било учињено све, требало је решити много веће, много важније питање: на кога ће се Срби обратити, да им све то санкционише.

На почетку тога питања стајао је народ српски као Херкул на раскршћу. Било је два пута, један је водио новој мађарској влади, други је водио двору.

Камо поћи? Мађарима? Ко ће прећи грдни јаз! Бечу? Зло је поћи, још горе не поћи.

Срби најзад крочише тим путем, који је у Беч водио.

Нека савремени политичар искреније и јасније но ја каже, како и зашто је то било.

„Сад се роди много веће и много важније питање“ вели Никанор Грујић у својем политичком спису о Мајској Скупштини „на кога ће се обратити, да им све то, што су учинили, одобри? При овом питању није се могло на то толико пазити, тко може народу Српском одобрити то захтевање његово; колико се морало пазити на то, на кога треба да се, по положају своме, народ Српски сад обрати. И ово је опет народ народним својим простим начином пресудио. — Две су му стране стојале пред очима, на које би се могао окренути; али једна је само била, на коју би се требао окренути. — С једне стране стајао је двор; а с друге

стране нова мађарска влада. Двор се очистио од оне лукаве политике, која се до сада око тога непрестано бавила, да нам православну нашу веру из срца ишчупа, језик српски из уста отме, име Србског народа из главе избије, и тако га опустоши, да се овај не може никада ни опоменути своје политичке самосталности; и на место ове безчовечне политике, примио је за начело своје владе божију правду, која сваком народу своју народност оставља, и једнака политичка права свакоме у пуној мери даје; и у овако лепо преображеном двору стајао је још и помазани и крунисани цар, као наследник они царева, с којима су предци народа Србског уговоре правили, кад су се овде као народ појавили. А нова мађарска влада предузела је свој посао радити с оном лукавом и безчовечном политиком, која је пређе била у двору према нама владала; — на новој тој мађарској влади стајали су људи, који нису хтели ни то признати, да има игде у свету народа Србског, а камо ли у монархији Аустријској; и међ' њима није било крунисаног цара, него је био један занешени принц, који је врло радо и с највећом вољом онако играо, као што су му поменути нови холи мађарски владари свирали... Овде више памет није имала шта говорити, нити казивати, на коју ће се страну Србски народ приволити, јер је тај посао предузело срце народа које га је наравно вукло к лепшој народној будућности, а задржавало од пропасти, која је по себи страшна и грозна.*)"

Наде на лепшу будућност одвеле су Србе Бечу. Србима се преговара, да су се ставили тиме

*) Народна срб. скуп. стр. 18, 19.

Ф. ЕНГЕЛЬГАРТ ДВОР. КЊИГОВ. БЕОГРАД.